

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТА ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА

**«Лицарі у блакитних шоломах»: порівняльний аналіз досвіду
нідерландського та українського батальйонів у місії UNPROFOR під час
Боснійської війни (1992–1995)»**

Студентка: Делас Катерина
Наукова керівниця: Котюк Ольга

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: 032 Історія та археологія

Київ 2026

Анотація

Магістерську роботу присвячено порівняльному аналізу діяльності нідерландського та українського батальйонів у складі Сил Організації Об'єднаних Націй з охорони (UNPROFOR) у безпекових районах Сребрениці та Жепа влітку 1995 року. Головне питання дослідження полягає у тому, які чинники зумовили відмінні результати роботи двох контингентів за однакового мандату, театру воєнних дій та подібних ресурсних обмежень. Дослідження побудоване на реконструкції причин розбіжностей у наслідках. На основі офіційних документів ООН, новітньої історіографії, архівних українських наказів та згадок учасників подій у роботі показано, що відмінність результатів зумовлена передусім взаємодією структурних обмежень, а не особистими якостями окремого батальйону. Наукова новизна роботи полягає у вписанні досвіду українського батальйону в Жепі до порівняльної рамки історії балканської миротворчості та частковому заповненні відповідної історичної лакуни.

Ключові слова: UNPROFOR; Сребрениця; Жепа; українські миротворці; Микола Верхогляд; 240-й батальйон.

Кількість слів: 15214

Вступ	4
Історіографія.....	5
Методологія	12
Вступ	12
Теоретична та концептуальна рамка	12
Джерельна база	17
Обмеження дослідження	18
Етичні міркування.....	19
Розділ 1. Перед штормом. Передумови розпаду Югославії та початку війни на території Боснії і Герцеговини.	21
Розділ 2. Миротворчі місії ООН як інструмент підтримання миру. Історія миротворчих місій ООН. Історія створення UNPROFOR. Особливості UNPROFOR.....	26
2.1 Миротворчі місії ООН як інструмент підтримання миру.....	26
2.2 Створення UNPROFOR	30
2.3 Особливості UNPROFOR	34
Розділ 3. UNPROFOR у дії: досвід нідерландського та українського батальйону у місії	36
3.1 Нідерландський батальйон	36
3.1.1 Передумови розгортання нідерландського батальйону в Сребрениці	36
3.1.2 Командна вертикаль Dutchbat	38
3.1.3 Початок наступу на Сребреницю та дії Dutchbat (6–8 липня 1995 року)	41
3.1.4 Dutchbat у Поточарах: падіння Сребрениці та проблема невтручання	43
3.2 Український батальйон	45
3.2.1 Передумови прибуття українського батальйону до місії Жепи	45
3.2.2. Командний ланцюг батальйону та взаємодія всередині	46
3.2.3 Початок наступу на Жепу.....	50
3.2.4 Евакуація з Жепи.....	52
Розділ 4. Порівняльний аналіз двох батальйонів та їхнього досвіду.....	56
Висновки	58
Бібліографія.....	63

Вступ

Масштаб втрат під час війни виявився великим – Боснійська книга загиблих ідентифікувала 92, 707 вбитих з усіх сторін, втім переважна частина загиблих становить саме босняків¹.

З розпадом великого паверхауса на території континентальної Європи та з військовими діями, що почали відбуватися на території колишньої Югославії (яка, до того ж, входила до країн-учасниць ООН) у стабілізацію безпекової ситуації регіону, посиляючись на свої повноваження та міжнародне право, втрутилася Організація Об'єднаних Націй.

Великою частиною історії евакуації цивільних з Жепи є її міфологізація. Героїчний вчинок 79 військовослужбовців, що врятували тисячі цивільних, напровагу цілому нідерландському батальйону, що не зміг цього зробити, хоча обидва контингенти перебували в однакових умовах – географічного оточення, обмеженого доступу до зброї та гуманітарної допомоги та обмеженої комунікації з рештою світу.

Падіння Сребрениці породило величезну літературу, тоді як український батальйон у Жепі залишився майже незадокументованим в академічних джерелах, з'являючись хіба що на маргінесах ширших оглядів. Ця лакуна тим відчутніша, що йдеться про один із перших масштабних досвідів участі України в міжнародному миротворенні. Саме на перетині фактологічного контрасту двох падінь і історіографічного контрасту їхнього вивчення формулюється дослідницьке питання цієї роботи.

Дослідницьке питання полягає в тому, які саме фактори зумовили різні результати діяльності нідерландського та українського батальйонів у складі UNPROFOR у безпекових анклавах Сребрениці та Жепи. Інакше кажучи, робота прагне з'ясувати, чи була ця різниця наслідком відмінностей у поведінці, спроможності чи волі самих контингентів, чи радше її слід пояснювати структурними, контекстуальними й позаконтингентними чинниками, що діяли поза волею батальйонів на місцях.

¹ Bosanska knjiga mrtvih, Mirsad Tokaća, 2012.

Метою дослідження є порівняльний аналіз, який дасть змогу встановити, які чинники були визначальними для результативності місії, і заповнити історіографічну лакуну, дослідивши діяльність українського батальйону у Жепі під час війни у Боснії.

Зіставлення двох батальйонів вибудовується послідовно: від спільної інституційної та мандатної рамки місії через реконструкцію подій у кожному з анклавів до порівняльного аналізу чинників, що зумовили відмінності у їхніх результатах.

Актуальність цієї роботи я вбачаю в тому, щоб увести в дискусію діяльність українського миротворчого батальйону, який мало висвітлювався в роботах, присвячених дослідженню цієї миротворчої місії та епізоду евакуації. А звернення до першого великого українського миротворчого досвіду на Балканах має самостійну вагу для осмислення інституційної історії Збройних сил України, адже цей досвід може і повинен розглядатися на офіцерських навчаннях.

Історіографія

Дослідження про миротворчі операції Організації Об'єднаних Націй у Боснії і Герцеговині та діяльність Сил охорони ООН (United Nations Protective Forces, UNPROFOR) сформували велику, проте нерівномірно розподілену історіографію. Вона є міждисциплінарною: поєднує праці з теорії міжнародних відносин, воєнних студій, студій біженців та студій пам'яті. Втім, попри її різноманіття, увага дослідників розподілена асиметрично: переважна частина літератури зосереджена на падінні Сребрениці та нідерландському батальйоні (Dutchbat), тоді як інші національні контингенти, зокрема український батальйон у Жепі, залишаються суттєво менше висвітленими.

Умовно розвиток дослідження миротворчої місії у Боснії і Герцеговині можна поділити на три хвили:

1. Оперативно-аналітичну, коли учасники та аналітики намагалися пояснити причину провалу UNPROFOR, а сама подія залишалася близькою у часі;

2. Інституційно-правова, яка пов'язана з офіційними розслідуваннями та юридичною кваліфікацією подій;
3. Меморіальна, зосереджена на пам'яті, травмі та відповідальності.

У цьому розділі я розгляну ці хвилі за теоретичними та хронологічними принципами та визначу лакуни, які прагну заповнити своїм дослідженням.

Перший напрям стосується критичного аналізу самої концепції миротворчості в умовах активних бойових дій, тобто проблеми мандата. Під час бойових дій на території Боснії, а також одразу після них, аналітики намагалися оцінити суперечливий характер місії ще до того, як підсумкові оцінки оформилися в пізніших офіційних розслідуваннях.

Джеймс Шір у збірнику Стратегічного інституту Армії США доводив, що реальний доробок UNPROFOR був «змішаним», однак значно кращим, ніж визнавали критики: сили доволі ефективно виконували гуманітарні завдання й підтримували крихке перемир'я, але концепція «безпекових зон», застосована без згоди сторін у ситуації триваючої війни, була внутрішньо суперечливою та прирікала контингенти на роль заручників власного мандата². Тезу про структурний розрив між обсягом мандата й наданими ресурсами підтвердив і офіційний звіт Генерального секретаря ООН 1999 року, який наводив спостереження спецпредставника Ясуші Акаші про те, що за відсутності консенсусу в Раді Безпеки місія була змушена обрати політику пасивного примушення як найменший спільний займенник між державами. Звіт прямо пов'язує провал захисту анклавів із концептуальною плутаниною між підтриманням миру та його примусовим нав'язуванням. Різницю між цими поняттями я аналізуватиму у розділі 2.

Найгострішу позицію займає дослідниця міжнародних відносин Шейла Зульф'ікар Ахмад на сторінках пакистанського часопису *Pakistan Horizon*. На її думку, ситуація, що склалася у Боснії, від початку була «непридатною» для миротворчості й вимагала примусу до миру, а відмова Ради Безпеки ООН назвати Сербію та Хорватію агресорами й наполегливе трактування війни як «громадянської» були свідомом способом уникнути активації

² James A. Schear, «The Conflicts of Bosnia: Assessing the Role of the United Nations», in *Yugoslavia Wars: The Problem from Hell*, ed. Stephen J. Blank (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1995).

розділу VII Статуту ООН. Ахмад доводила, що збройне ембарго³ позбавило боснійських мусульман права на самооборону, а пасивність ООН перетворила миротворців на співучасників злочинів.

Анн-Бет Фезерстон, Олівер Ремсботем і Том Вудгауз розглядають UNPROFOR крізь призму студій вирішення конфліктів. У своїй статті “UNPROFOR: Some Observations from a Conflict Resolution Perspective” автори наголошують, що засадничі принципи класичної миротворчості (згода сторін, неупередженість та мінімальне застосування сили) у боснійських умовах не були дотримані на рівні інституцій, а труднощі місії впливали не лише з політичних помилок керівництва, а й з втручання третьої сторони (конtingенту ООН) у збройний конфлікт без чіткої лінії розмежування⁴.

Про інституційний вимір цієї проблеми пише Ешреф Аксу, який вписав боснійський досвід у ширшу історію миротворчості ООН та простежив нормативні зміни в практиці ООН — переосмислення суверенітету, поступове розширення підстав для втручання й структурні напруження, що супроводжували цей перехід від міждержавного до внутрішньодержавного миротворення⁵.

Окрему дослідницьку лінію утворюють воєнно-аналітичні праці про роль авіації та перехід від миротворчості до примусу. Майкл Біл у виданні Air University Press реконструював повітряну кампанію в Боснії й трактував операцію “Deliberate Force” (серпень–вересень 1995 року) як кульмінацію, що, на думку багатьох політиків і військових, проклала шлях до Дейтонських угод і завершення війни.⁶ Пітер Гант досліджував коаліційний аспект балканської повітряної кампанії й аналізував концепт «подвійного ключа» між ООН і НАТО, за якого для авіаудару потрібна була санкція обох сторін. Цей запобіжник, мета якого була попередити ескалацію, на практиці

³ Резолюція 713

⁴ A. B. Fetherston, Oliver Ramsbotham i Tom Woodhouse, «UNPROFOR: Some Observations from a Conflict Resolution Perspective», International Peacekeeping 1, no. 2 (1994): 179–203.

⁵ Eşref Aksu, The United Nations, Intra-State Peacekeeping and Normative Change (Manchester: Manchester University Press, 2003),

⁶ Michael O. Beale, Bombs over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina (Maxwell AFB, AL: Air University Press, 1997).

гальмував своєчасне застосування сили та залишав наземних миротворців (зокрема нідерландців у Сребрениці) без підтримки у критичний момент⁷.

Ця література формує центральний парадокс історіографії: безсилля легкоозброєних блакитних шоломів на землі контрастувало з пізнішою результативністю авіаударів, що порушувало питання про те, чому цей повітряний потенціал альянсу було задіяно лише пізніше.

Паралельно розгорнулася дискусія про саму концепцію «безпекових зон». Майкл Баруцкі ще в березні 1995 року, до падіння анклавів, попереджав, що без демілітаризації та надійних гарантій безпеки «безпечні райони» неминуче вбиратимуть у себе навколишній конфлікт і перетворюватимуться на простір порушень і маніпуляцій, оскільки воюючі сторони використовуватимуть їх як прикриття для перегрупування та наступів⁸.

Після трагедії у Сребрениці, Білл Фрелік підсумував досвід «безпекових зон» у Північному Іраку, БіГ, Руанді, аргументуючи, що вони радше заманюють переміщених осіб у місця, що здаються безпечними, а не є насправді такими, а також нерідко слугують засобом стримування потоків біженців до держав Заходу, аніж інструментом їхнього порятунку⁹.

Ці роботи пропонують пояснення провалу в безпекових анклавах не як випадковості чи наслідку некомпетентності окремих контингентів, а як закономірний результат погано сконструйованого захисту.

Найгустіший пласт літератури, нідерландський, зосереджений на Dutchbat. Норберт Бот у праці “From Indifference to Entrapment” пояснював боснійську місію не лише провалом ООН, а й як наслідок внутрішньополітичних та бюрократичних чинників. Армійське керівництво Нідерландів прагнуло легітимізувати дорогу нову аеромобільну бригаду, і пропозиція направити батальйон до «безпекової зони» була радше політичним жестом самоствердження, ніж зваженим воєнним рішенням, — жестом, що

⁷ Peter C. Hunt, *Coalition Warfare: Considerations for the Air Component Commander* (Maxwell AFB, AL: Air University Press, 1998), 41–48.

⁸ Michael Barutciski, «Safe Areas in Bosnia-Herzegovina: Some Reflections and Tentative Conclusions», *Refuge: Canada's Journal on Refugees* 14, no. 10 (березень 1995): 18–19.

⁹ Bill Frelick, «The Dangers of 'Safe Havens' for Kosovo», *Refuge: Canada's Journal on Refugees* 18, no. 3 (серпень 1999): 33–36.

обернувся пасткою для самих миротворців, затиснутих між мандатом, сторонами конфлікту та власним урядом¹⁰.

Тодішні події аналізували й нідерландські фахівці на сторінках *Atlantisch Perspectief*. Дреа Бергорст показала, як на всіх рівнях ухвалення рішень було допущено помилки оцінки, а парламент виніс зі Сребрениці передчасні й почасти хибні уроки¹¹. Пол Тойніссен розглядав Сребреницю як переломний момент переходу від UNPROFOR до IFOR¹² і зміни механізму та мотивації втручання ООН у конфлікти у різних частинах світу¹³. А Дік Зандее назвав співпрацю ООН і НАТО «змійною ямою», наголошуючи на несумісності двох інституційних структур у співпраці¹⁴.

Фіналом цих дискусій стала праця міністра оборони Нідерландів Йоріса Ворхуве, де він узагальнив уроки про розбудову миру після збройних конфліктів, перетворивши досвід нідерландських блакитних шоломів на матеріал для нормативних висновків про межі втручання гуманітарних організацій у конфлікти¹⁵.

Спільним для нідерландського пласта літератури є те, що він розглядає Сребреницю як національну катастрофу та предмет внутрішньої політичної саморефлексії.

Від початку 2000-х, дискусія про участь Нідерландів у боснійській місії здійснила «поворот до пам'яті», перемістивши фокус з оперативних питань на проблеми відповідальності, травми і репрезентації. Роб ван дер Лаарсе зі співавторами показали, як нідерландський наратив про зраду з боку міжнародних інституцій співіснував з судовими позовами «Матерів

¹⁰ Norbert Both, *From Indifference to Entrapment: The Netherlands and the Yugoslav Crisis, 1990–1995* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), розд. «Military Entrapment».

¹¹ Drea Berghorst, «Een eervolle, niet eenvoudige, maar uitvoerbare opdracht: De uitzending van Dutchbat naar Srebrenica», *Atlantisch Perspectief* 20, no. 2 (1996): 8–12.

¹² IFOR (англ. Implementation Force) – багатонаціональна миротворча сила в Боснії і Герцеговині під керівництвом НАТО, що мала річний мандат від 20 грудня 1995 до 20 грудня 1996 року під кодовою назвою «Операція „Спільні зусилля“».

¹³ Paul Teunissen, «Van UNPROFOR tot IFOR: Srebrenica werd het keerpunt», *Atlantisch Perspectief* 20, no. 3 (1996): 18–22.

¹⁴ Dick Zandee, «Vredesoperaties in een slangenkuil: De samenwerking tussen de VN en de NAVO in voormalig Joegoslavië», *Atlantisch Perspectief* 19, no. 7 (1995): 17–20.

¹⁵ Joris Voorhoeve, *From War to the Rule of Law: Peace Building after Violent Conflicts* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007).

Сребрениці», частковим визнанням відповідальності держави та запізнілими вибаченнями прем'єр міністра Рютте та міністерки оборони Оллонгрєн (2024)¹⁶.

Гелен Туке та Ана Мілошевич досліджували, чому саме «примирення» перетворилося на «слово на літеру П» у просторі колишньої Югославії — на політично заряджений термін, що викликає опір як серед жертв, так і серед спільнот-виконавців¹⁷. Фред Грюнфельд і Вессель Вермелен вписали Сребреницю у порівняльний ряд «провалів запобігання геноциду» поряд із Руандою та Дарфуром, шукаючи спільні структурні причини бездіяльності міжнародної спільноти¹⁸.

На тлі цієї літератури особливо помітним стає те, що, тоді як діяльність Dutchbat-у і Сребрениці була широко описана в монографіях та розслідуваннях, створено цілий корпус пам'яті, діяльність українського батальйону залишилася на периферії. Його досвід задокументований в офіційному світі ООН. Там описано, як нечисленний і легкоозброєний український контингент був неспроможний протистояти сербському наступу на безпекову зону, а українські миротворці згодом супроводжували евакуйованих цивільних у відносно впорядкований спосіб, тоді як саме безпечне вивезення населення фактично означало його примусове переміщення¹⁹.

Поза цим звітом події в Жепі відображені в журналістських і судових джерелах, репортажах та свідченнях на процесах Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, а не в академічних роботах. Внесок українського батальйону досі не отримав ґрунтовного опрацювання, адекватного нідерландському.

¹⁶ Rob van der Laarse, Charles Jeurgens і Sabina Tanović, «From Srebrenica to The Hague», in *The Former 'Yugoslavia Tribunal' as Monument of Justice: History, Heritage and Memory of the ICTY and IRMCT in the City of Peace and Justice* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2025).

¹⁷ Heleen Touquet і Ana Milošević, «When Reconciliation Becomes the R-Word: Dealing with the Past in Former Yugoslavia», in *Reconciliation in Global Context: Why It Is Needed and How It Works*, ed. Björn Krondorfer (Albany: State University of New York Press, 2018).

¹⁸ Fred Grünfeld і Wessel Vermeulen, «Failures to Prevent Genocide in Rwanda (1994), Srebrenica (1995), and Darfur (since 2003)», *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 4, no. 2 (2009).

¹⁹ United Nations, *The Fall of Srebrenica*.

Втім, кейс Жепи є саме контрпунктом до Сребрениці. Попри схожі умови, перебіг евакуації та результат захисту цивільного населення були інакшими, через що можна провести порівняльний аналіз того, як конкретні рішення на місцях впливали на перебіг операції. Саме ця прогалина визначає дослідницьке питання, поставлене в пропонованій роботі. Спираючись на вже наявну ґрунтовну літературу про концепцію «безпекових зон», мандат UNPROFOR і досвід Dutchbat, у своєму дослідженні я прагну ввести в порівняльне поле досвід українського батальйону. Такий підхід дозволяє, по-перше, перевірити узагальнення попередників на менш вивченому випадку; по-друге, уточнити уявлення про внески окремих національних контингентів у спільну місію; і по-третє, повніше реконструювати історію падіння східних анклавів у липні 1995 року, доповнивши домінантний наратив досвідом Жепи.

Методологія

Вступ

Моє дослідження має на меті з'ясувати, що вплинуло на те, що миротворчому контингенту у Сребрениці не вдалося завадити геноциду боснійських чоловіків, а українському – вдалося? Як за зовнішньо подібних умов мандату, театру воєнних дій та ресурсних обмежень може існувати така різниця в результатах? Для цього я формулюю дослідницьке питання цієї роботи так: які чинники призвели до різних результатів діяльності нідерландського та українського батальйонів у складі UNPROFOR у безпекових анклавах Сребрениці та Жепи.

Разом з основним питанням я також досліджую загальну успішність миротворчих місій ООН.

Це дослідження інтегрує в англomовну й україномовну дискусію про кейс Жепи, який системно не представлений порівняно зі Сребреницею. Також цей аналіз має на меті допомогти уточнити теоретичну дискусію щодо того, що саме визначає ефективність миротворчої місії в умовах громадянської війни та обмеженості ресурсів.

Теоретична та концептуальна рамка

Теоретична та концептуальна рамка дослідження мають дещо взаємопов'язані категорії.

Для аналізу нідерландського та українського батальйонів, серед методології я обираю *порівняння двох найбільш схожих кейсів (most similar systems design)*. У соціальних науках такий дизайн застосовують тоді, коли об'єктом дослідження є два кейси, що мали схожі та/або однакові умови, але різні фінальні результати. Проаналізувавши контекст подій, саме якісний підхід

методології та case-oriented approach²⁰ будуть найбільш помічними у цій роботі.

Нідерландський та український батальйони є «типовими кейсами» для місії UNPROFOR, оскільки діяли в дуже схожих умовах: той самий мандат ООН, театр воєнних дій, подібні обмеження ресурсів.

Моя гіпотеза у тому, що оскільки зовнішні умови подібні, різниця в результатах має пояснюватися внутрішніми відмінностями. Наприклад, ухвалення рішень командуванням, взаємодія з місцевими військовими силами, взаємини з місцевим населенням тощо. На відміну від кількісних методів, які шукають усереднені ефекти змінних, цей дизайн дозволяє розглядати кожен батальйон як цілісну систему.

Основним методом аналізу є відстеження процесу (process tracing). Тобто під час відстеження роботи батальйонів, наявні відмінності у роботі допоможуть сформулювати аргументи на користь того, чому фінальні результати їхньої роботи різняться.

Основними концептами для такої рамки я обрала:

1. Причинний (causal) механізм;

У рамках методології відстеження процесу причинний механізм визначається як сукупність проміжних кроків і умов, що пов'язують незалежну змінну (внутрішні характеристики батальйону) із залежною (результативністю місії). Операціоналізація цього концепту передбачає не просто фіксацію кореляції між умовами та результатами, а реконструкцію того, як одна дія породжує іншу.

2. Операційна спроможність та зміни мандату;

Операційна спроможність визначається як реальна здатність батальйону виконувати покладені завдання з урахуванням наявних ресурсів, особового

²⁰ Porta, Donatella della. "Comparative Analysis: Case-Oriented versus Variable-Oriented Research." Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective. Ed. Donatella Della Porta and Michael Keating. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 198–222. Print.

складу та рівня підготовки. Концепт операціоналізується через два взаємопов'язані компоненти.

Перший компонент – базова спроможність, яка включає чисельність та укомплектованість підрозділу, наявність важкого озброєння та транспорту, рівень логістичного забезпечення, а також ступінь бойової підготовки особового складу відповідно до специфіки миротворчих операцій. Ці параметри реконструюються на основі наказів про дислокацію та офіційних звітів ООН.

Другий компонент – адаптивна спроможність. Цей компонент стосується здатності батальйону реагувати на зміни мандату та непередбачувані оперативні умови. Мандат UNPROFOR зазнавав послідовних трансформацій упродовж місії, і реакція батальйонів на ці зміни є ключовим індикатором їхньої інституційної гнучкості. У цьому дослідженні я аналізуватиму, наскільки швидко батальйон адаптував тактику до нових директив, чи виникали розриви між формальними вимогами мандату та фактичними можливостями підрозділу, і як командування долато чи не долато ці розриви.

3. Організаційна структура батальйонів;

Організаційна структура визначається як сукупність формальних і неформальних механізмів, що визначають розподіл повноважень, порядок прийняття рішень та характер внутрішньої координації в підрозділі та взаємодію з структурами поза батальйоном.

Під цим я маю на увазі ієрархічну будову батальйону, визначені процедури командування та управління, а також інституційні зв'язки з національними міністерствами оборони та іншими військовими структурами, які брали участь у місії у Боснії. Особливу аналітичну вагу має питання автономії командира батальйону: якою мірою він міг діяти на власний розсуд, а в яких випадках був зобов'язаний узгоджувати рішення з національним командуванням або штабом UNPROFOR. Ця характеристика є важливою, оскільки міра автономії безпосередньо визначає швидкість і якість реагування в кризових ситуаціях. Втім, саме її достовірність визначити важко без аналізу рапортів та особистих свідчень командира.

Також важливим є аналіз, що включає командну культуру підрозділу, усталені практики взаємодії з місцевими збройними формуваннями, а також характер інформаційних потоків всередині батальйону. Ці аспекти можна реконструювати переважно на основі мемуарної літератури та свідчень учасників.

4. Результативність місії.

У даному дослідженні результативність місії операціоналізується через два взаємопов'язані виміри, що аналізуються на тактичному (рішення командування батальйону) та оперативному (взаємодія з командуванням UNPROFOR) рівнях.

Перший вимір – захист цивільного населення. Цей вимір відображає фактичну спроможність батальйону виконувати гуманітарні зобов'язання в умовах мандатної невизначеності. На тактичному рівні індикаторами слугують: рішення командування щодо забезпечення безпеки «безпекових зон», порядок реагування на безпосередні загрози мирному населенню та накази, віддані в умовах ескалації. На оперативному рівні аналізується характер взаємодії батальйону зі штабом UNPROFOR: чи погоджувало командування запити про підкріплення або авіаційну підтримку, яким чином інтерпретувало директиви вищого командування та наскільки самостійно діяло у кризових ситуаціях.

Оскільки прямі статистичні дані є недоступними або неповними, цей вимір реконструюється переважно шляхом ретроспективного аналізу командних рішень.

Другий вимір – управління ескалацією та мінімізація втрат. Він стосується здатності батальйону запобігати переростанню локальних інцидентів у масштабніші зіткнення. На тактичному рівні аналізуються конкретні рішення командування у переломні моменти загрози життю цивільного населення: вибір між активними та пасивними діями, дотримання або відхилення від наказів в умовах невизначеності. На оперативному рівні розглядається, як позиція батальйону вписувалася у ширшу логіку місії — чи сприяла вона стабілізації ситуації, чи, навпаки, створювала додаткові ризики для інших підрозділів блакитних шоломів.

Принципово важливо підкреслити, що результативність у цьому дослідженні є нормативною категорією, однак не зводиться до дихотомії «успіх/провал». Я визначаю позитивний результат як такий, за якого миротворчі батальйони змогли виконати свої обов'язки щодо захисту цивільного населення та мінімізації конфлікту, а саме: мінімізація втрат цивільного населення та особового складу батальйону. Негативний результат я визначаю як такий, за якого цього обов'язку виконати не вдалося.

Результативність тут функціонує як аналітичний конструкт, що дозволяє зіставити поведінкові траєкторії двох батальйонів у схожих зовнішніх умовах і виявити, які саме внутрішні механізми зумовили розбіжності в їхніх діях та наслідках.

Важливими концептами для своєї роботи я визначаю колективну пам'ять Гальвакса, комунікативну пам'ять Яна й Аляйди Ассман, а також напрацювання Астрід Ерль про пам'ять і медіа. Саме ці концепти допоможуть пояснити розбіжність у задокументованості кейсів. Три поняттєві лінії виконують тут конкретну аналітичну роботу.

Гальбвакс у своїй роботі доводить, що пам'ять завжди соціально вкорінена: спогад утримується й набуває сенсу лише в межах «соціальних рамок», які надає певна група. У випадку зі Сребреницею саме міжнародна спільнота, нідерландське суспільство та боснійські громади тих, хто вижив, мали інституції, мотиви та рамки, щоб пам'ятати Сребреницю. Роль українського батальйону не мала відповідної «спільноти пам'яті», тому що пострадянська Україна 1990-х не мала ані інституційного інтересу, ані готових рамок, щоб канонізувати цей епізод. Це також підтверджується тим, що, незважаючи на листи-прохання командира сектору «Сараєво» про нагородження українських миротворців, батальйон ніяким чином не відзначили²¹.

Сребрениця здійснила перехід від комунікативної пам'яті до культурної: вона канонізована через Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, офіційне розслідування ООН, меморіал у Поточарах та щорічні вшанування. Роль українського батальйону залишилася в згаслій комунікативній пам'яті (поодинокі мемуари, розрізнені свідчення ветеранів) і так і не перетнула поріг культурної пам'яті.

²¹ Суспільне. Документалістика, "Українські миротворці. Балкани", відео на платформі Youtube, 50:43, 11 вересня 2025 року, <https://youtu.be/bU5GmZqnaBQ?si=jEn8V-ffEGeYAy30>

Алейда Ассман додає тут вирішальне розрізнення між функціональною пам'яттю та пам'яттю-сховищем – латентним архівом, який можна реактивувати згодом²². У випадку українського батальйону знищення його рапортів у 1999 році перекрило навіть цей резервний шлях.

Ерль наголошує, що пам'ять завжди опосередкована медіумами та конституюється через повторне опосередкування. Кожне нове представлення події у журналістиці, кіно, судовому процесі, науковій праці, закріплює її канонічний статус²³. Сребрениця була щільно ремедійована й, за виразом Ерль, «помандрувала» транснаціонально. Жепа й український батальйон такого опосередкування майже не отримали. Це поняття пояснює самопідсильний характер асиметрії: що більше писали про Сребреницю, то більше підстав з'являлося писати про неї знову, тоді як мовчання навколо Жепи відтворювало саме себе.

Джерельна база

Дослідження ґрунтується на кабінетному опрацюванні комбінованих джерел: за неможливості польової роботи я працюю з опублікованими, а також архівними матеріалами.

Для свого дослідження я обрала такі первинні джерела: офіційний звіт Генерального секретаря ООН по розслідуванню Сребрениці, резолюції, які сформували мандат миротворчої місії, матеріали проваджень Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, накази командування батальйонів та національних міністерств оборони для реконструкції хронології подій а також ланцюгів командування, а також свідчення учасників подій у формі інтерв'ю та мемуарів.

Вторинну літературу я групувала за тематичними напрямками історіографії. Для осмислення нідерландського батальйону я використала праці нідерландських авторів Занде, Тойніссена, Бергхорста. Дослідження ролі авіації та примусу я взяла у авторів Ганта і Біла.

²²

²³ Astrid Erll, *Memory in Culture*, trans. Sara B. Youngtrau (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011).

Очевидно, що цей корпус праць має виразний мнемонічний переки. Він зберігає передусім пам'ять міжнародних інституцій, держави Нідерландів, а також пам'ять боснійських жертв та тих, хто вижив. Пам'ять українського батальйону майже не представлена. Для цього, на мою думку, є кілька причин.

По-перше, у процесі роботи над дослідженням я виявила, що рапорти українського батальйону були знищені у 1999 році, після закінчення місії UNPROFOR. Знайти причину такого рішення, а також чому ці документи були саме знищені, а не засекречені, мені не вдалося. Для подолання дефіциту емпіричних даних я застосувала метод ретроспективного аналізу командних рішень. Оскільки управлінський цикл передбачає обов'язковий зворотний зв'язок, накази командування можуть розглядатися як легітимне джерело, що віддзеркалює фактичний стан справ і динаміку подій крізь призму прийнятих стратегічних рішень.

По-друге, те, що збереглося про українську роль, дійшло переважно за посередництва міжнародних акторів. По-третє, матеріали розслідувань висвітлюють передусім злочини сербського командування, а оскільки такої трагедії у Жепі, як у Сребрениці, не сталося, цей епізод залишився поза увагою.

Обмеження дослідження

Втім, зважаючи на все вищеописане, варто визнати, що дослідження має декілька обмежень:

1. Діяльність нідерландського батальйону у Сребрениці набагато детальніше висвітлена у академічних дослідженнях, звітах наглядових місій, а також проведена реконструкція подій у Сребрениці. Натомість діяльність українського батальйону висвітлена у порівнянні набагато менше;
2. Існує проблема автономності кейсів: оскільки обидва батальйони діяли в одній структурі, їхні дії могли бути взаємозалежними від наказів вищого командування та мандату;
3. Існує юридичний переки джерел, оскільки матеріали Трибуналу не дають повну картину внутрішньої логіки миротворчих рішень;

4. Зважаючи на моє перебування в Україні, де діє воєнний стан, а також на неможливість відвідати нідерландські архіви, це дослідження має обмежений доступ до них.

Етичні міркування

Предметом мого дослідження є геноцид та злочини проти людяності. Я свідомо уникаю інструменталізації людського страждання, не зіставляючи два батальйони у змаганні за «кращий результат». Гідність загиблих і тих, хто вижив, залишається межею, якої це дослідження не переступає.

Я пишу це дослідження як українка в умовах повномасштабної війни й воєнного стану. Цілком усвідомлюю, що існує спокуса вписати український батальйон у спокутувальний національний наратив. Я свідомо тримаюся аналізу, який не передбачає емоційності, та розрізняю те, що засвідчено джерелами, а що є моєю інтерпретацією.

За відсутності власних записів батальйону та командувача я не приписую підрозділу чи командувачам мотивів і рішень, на які не мають опертя в джерелах. Категорію «результативності» я застосовую як аналітичний, а не моралізаторський конструкт.

Також існує семантичний складник упереджень в українському середовищі щодо миротворчих місій загалом, а зокрема щодо місії UNPROFOR. Існує два схожі, але все ж різні за значенням поняття у політичній науці – *peacekeeping* і *peacemaking*, що в українській мові мають однаковий переклад «миротворчий».

Peacekeeping за визначенням НАТО – це підтримання миру, стримування, пом'якшення та/або припинення воєнних дій між або всередині держав за допомогою неупередженого втручання третьої сторони, організоване та кероване на міжнародному рівні; використання військових сил і цивільних осіб для доповнення політичного процесу врегулювання конфлікту та відновлення та підтримки миру²⁴. Ця практика передбачає сприяння

²⁴ <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1993/07/11/report-to-the-ministers>

міжкультурному діалогу та вирішенню питань соціальних і гуманітарних наук для забезпечення стабільності. Миротворча діяльність спрямована на захист цивільного населення, підтримку політичних процесів і сприяння гуманітарній допомозі в регіонах, які зазнають насильства або заворушень²⁵.

Термін *peacemaking* означає процес вирішення конфліктів і сприяння гармонії між окремими людьми чи групами²⁶. Це передбачає діалог і переговори, часто з наголосом на міжкультурному розумінні та співпраці. Він спрямований на подолання основної напруги та сприяння сталим стосункам, що зрештою призводить до більш мирного суспільства.

В українській мові обидва ці поняття виражаються одним словом «миротворчий». Тобто саме слово передбачає дію, «творити мир». Хоча для кращого розуміння поняття *peacekeeping* доцільніше було б використовувати «такий, що зберігає мир», або «такий, що підтримує порядок», оскільки саме це поняття краще підкреслює суть явища. Втім, зважаючи на особливості української мови, такий варіант не використовується. Місія UNPROFOR була саме «peacekeeping», тобто такою, що мала підтримувати порядок, ті залишки мирного життя, де її розгортали.

Заради доцільності тексту тут я використовуватиму значення «миротворчий» у значенні “peacekeeping”, залишаючи дискусію про доцільний переклад для наступного разу.

У наступному розділі я розкрию через порівняння дій, мандатів і результатів діяльності двох батальйонів, які ж фактори сприяли результативності місії.

²⁵ <https://www.unesco.org/en/query-list/p/peacekeeping>

²⁶ <https://www.unesco.org/en/query-list/p/peacemaking#:~:text=Peacemaking%20refers%20to%20the%20process,to%20a%20more%20peaceful%20society>.

Розділ 1. Перед штормом. Передумови розпаду Югославії та початку війни на території Боснії і Герцеговини.

Характер війни у Боснії й динаміку розвитку подій суттєвою мірою визначили історичні передумови формування Югославії.

Розпад Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії став одним із найбільш руйнівних державних колапсів у повоєнній Європі. Аби зрозуміти природу збройного конфлікту, який спалахнув у Боснії і Герцеговині навесні 1992 року, необхідно простежити структурні, економічні та політичні передумови, що визрівали впродовж попередніх десятиліть.

Від смерті Йосипа Броза Тіто у травні 1980 року до перших пострілів громадянської війни почався процес поступової ерозії федеральних інституцій, поглиблення економічної кризи та підйому націоналізму, що засновувався на етнологічному факторі. Він, зрештою, і унеможливив мирне співіснування народів в межах єдиної держави. У цій главі я аналізуватиму динаміку взаємин між республіками, що утворилися після розпаду федерації, – насамперед Сербією, Хорватією, Боснією і Герцеговиною, – між якими і розпочалася громадянська війна, а також економічні та соціокультурні чинники, які до цього доклалися.

Почати варто з політичної системи СФРЮ. Вона ґрунтувалася на хиткій рівновазі між централізованою владою Союзу комуністів Югославії та широкою автономією шести республік і двох автономних країв. Конституція 1974 року, остання за життя Йосипа Тіто, суттєво децентралізувала федерацію, фактично перетворивши республіки на квазідержавні утворення з правом вето щодо важливих загальнодержавних рішень. Косово і Воєводина дістали статус, наближений до республіканського, з власним представництвом у федеральних органах, що згодом стало джерелом гострого сербського невдоволення.

Після смерті Тіто колективне президентство, покликане забезпечити «ротацію» влади між республіками за принципом національності, виявилось

неспроможним ухвалювати рішення, оскільки кожен представник передусім обстоював інтереси власної республіки, а не федерації загалом. Аналітики ЦРУ при аналізі політичної ситуації перед розколом, висловили таку оцінку: «Югославські лідери навряд чи укладуть нову угоду про розподіл влади за етнічними групами наступного року. Підготовка до національного з'їзду партії виявляє гострі регіональні розбіжності щодо реформ та регіональної автономії, які з'їзди республіканських партій, що відбудуться цього місяця, посилять»²⁷. Відсутність харизматичного лідера, яким за життя був Тіто, показала, що система трималася на особистому авторитеті лідера, а спроможних самостійних інституцій не було.

Каталізатором політичного розпаду стала економічна криза. Рівень безробіття став стрімко зростати. За даними Міжнародного валютного фонду, реальний чистий дохід на одного працівника майже щороку знижувався з 1978 року. Починаючи з 1986 року, рівень інфляції не падав нижче 100%, а у жовтні 1989 року річний рівень інфляції перетнув позначку у 16 000%.

Рівень безробіття сильно відрізнявся серед країн федерації: тоді як у Словенії він був близько 1%, у Косові та Македонії цей показник міг сягати 50%. Такий перехід від «найуспішнішої соціалістичної країни» до «десятиліття агонії» був одним з поштовхів до війни²⁸.

Сьюзан Вудворд доводить, що саме соціально-економічний колапс, а не «одвічна етнічна ворожнеча», створив структурні умови для масової мобілізації населення за національною ознакою. До того ж, регіональні відмінності теж поглиблювали розкол: Словенія та Хорватія дедалі неохоче субсидіювали менш розвинені південні республіки й автономний край Косово через Федеральний фонд розвитку, тоді як бідніші регіони звинувачували Північ в економічному егоїзмі²⁹.

Зі смертю Тіто та занепадом комуністичної ідеології як чинника, що об'єднував громадян, ідеологічний вакуум заповнила національна ідентичність. Націоналістичні настрої почали зростати. Зокрема через

²⁷ NID: YUGOSLAVIA: SINKING DEEPER INTO POLITICAL QUAGMIRE. Document Number: 06826816

²⁸ Woodward, Balkan Tragedy, 1995.

²⁹ Lampe, Yugoslavia as History, 322–324

напруження через Країну, частину Хорватії, де проживали переважно етнічні серби. Цей регіон був доволі бідний та вихідці з нього найчастіше ставали до лав Збройних Сил та складали найбільшу кількість партизан в часи Другої Світової, у той час як частина хорватів були союзниками німців (але пам'ять про придушений хорватський рух 1971 року живила прагнення до більшої незалежності). Тож після періоду провокацій з Белграду та загравання з націоналістичними настроями, регіон вибухнув, розпочавши війну сербів з хорватами навесні 1992 року.

Знаковим документом, на основі якого сконструював свою комунікаційну кампанію Слободан Мілошевич, президент Сербії (1986–1997), став Меморандум Сербської академії наук і мистецтв 1986 року. Його автори стверджували, що серби зазнають економічної та політичної дискримінації в межах Югославської федерації, а серби у Косові потерпають від тиску албанської більшості. Хоч документ мав дуже драматичний тон, а сама Академія дистанціювалася від нього, він допоміг Мілошевичу сформувати наратив про історичну несправедливість щодо сербів.

Саме Мілошевич був ключовою постаттю, що перетворила сербський націоналізм на державну політику. Піком цієї політики стала Газиместанська промова. Під час святкувань 600-ї річниці битви на Косовському полі, президент Сербії мав виступ перед мільйонною аудиторією, зокрема перед усім керівництвом Сербської Православної Церкви на чолі з Германом, Сербським Патріархом; прем'єр-міністром Анте Марковичем; членами Президії ЦК Союзу комуністів Югославії; керівництвом Югославської народної армії і членами ротаційного президентства Югославії.

Мілошевич просував ідею, що за часів Тіто Сербія була «приниженою» та «роз'єднаною». Він заявив, що серби завжди захищали інших, але самі ставали жертвами політичних ігор. Головним ворогом сербів Мілошевич назвав «трагічну роз'єднаність в керівництві Сербської держави того часу»³⁰. Він використав міф про поразку 1389 року, щоб закликати народ об'єднатися навколо нього. Гасло «Само Слога Србина Спашава» (тільки єдність врятує сербів) стало неофіційним девізом його кампанії.

³⁰ "The lack of unity and betrayal in Kosovo will continue to follow the Serbian people like an evil fate through the whole of its history. Even in the last war, this lack of unity and betrayal led the Serbian people and Serbia into agony, the consequences of which in the historical and moral sense exceeded fascist aggression" – з виступу Мілошевича <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm>

Через так звану антибюрократичну революцію, якою називалися мітинги 1988–1989 років, президент Сербії усунув від влади керівництво Воєводини, Косова та Чорногорії, замінивши його лояльними до себе прихильниками³¹. Унаслідок конституційних змін 1989 року, Сербія фактично скасувала автономію Косова та Воєводини, що дало їй контроль над чотирма з восьми голосів у колективному союзному представництві. Для словенського та хорватського керівництва ці амбіції Белграда щодо централізації стали остаточним підтвердженням того, що існує загроза їхній автономії. Що, у свою чергу, прискорило відцентрові процеси.

Боснія і Герцеговина опинилася в найвразливішому становищі з усіх республік. Її населення складалося з трьох етнічних спільнот – боснійських мусульман, сербів і хорватів, які були територіально «змішаними», що унеможливлювало проведення чітких кордонів без масштабних переміщень людей³². Перші багатопартійні вибори у листопаді 1990 року привели до влади три різнонаціональні партії: мусульманську Партію демократичної дії Алії Ізетберговича, Сербську демократичну партію Радована Караджича та Хорватську демократичну співдружність Степана Ключіча³³. Спершу партії створили коаліцію, втім швидко розпалися за національними лініями.

Коли Словенія та Хорватія відділилися від федерації, перед боснійським керівництвом постала дилема: залишитися у Югославії під сербським домінуванням, чи проголосити незалежність, що не було до вподоби боснійським сербам.

Для трьох етнічних груп у колишній Югославії – боснійців, сербів та хорватів – дата початку війни, як і *casus belli*, є різними. Для боснійців війна розпочалася навесні 1992 року, коли боснійські серби напали на мусульманське населення у Бієліні. Для сербів війна розпочалася 1 березня 1992 року, коли боснійські мусульмани убили Ніколу Гардовича, батька нареченого, на сербському весіллі в районі Башчаршія в Сараєво, яке відбулося під час другого дня референдуму про незалежність Боснії.

³¹ The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2005, Sabrina P. Ramet, 2006.

³² Там само.

³³ Dieter Nohlen & Philip Stöver (2010) Elections in Europe: A data handbook, p. 330

Таким чином, поєднання соціально-економічного колапсу, паралічу федеральних інститутів після смерті Тіто та радикалізації національних наративів остаточно зруйнувало баланс сил у Югославії. Ліквідація автономій, політика централізації Белграда та подальший вихід Словенії зі складу федерації створили підґрунтя для конфлікту у поліетнічній Боснії і Герцеговині. Протилежні прагнення трьох головних спільнот швидко перетворили політичну кризу на збройне протистояння. Це вимагало втручання міжнародних акторів для врегулювання ситуації, яка виникла на території колишньої Югославії. У наступному розділі я аналізуватиму спосіб цього урегулювання – миротворчу місію ООН (UNPROFOR) у Боснії і Герцеговині.

Розділ 2. Миротворчі місії ООН як інструмент підтримання миру. Історія миротворчих місій ООН. Історія створення UNPROFOR. Особливості UNPROFOR.

Перш ніж розглядати конкретний досвід нідерландського та українського батальйонів, необхідно реконструювати ширший інституційний та історичний контекст, у якому ці підрозділи діяли. На момент розгортання місії UNPROFOR, ООН мала вже понад 40 років досвіду – суперечливого, нерівномірно успішного та концептуально не визначеного.

У цьому розділі я простежуватиму еволюцію миротворчих місій ООН від їхнього початку у 1948 році до 1990-х років, а також спробую дати емпіричне свідчення щодо їхньої результативності. Метою цього розділу є з'ясувати, чи можна вважати миротворчість дієвим інструментом урегулювання збройних конфліктів, за яких умов цей інструмент може спрацювати, а за яких – зазнати невдачі.

2.1 Миротворчі місії ООН як інструмент підтримання миру

Почнімо з того, що саме поняття «миротворчість» відсутнє у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Розділ 6 передбачає мирне розв'язання спорів, тоді як Розділ 7 дозволяє примусові дії проти агресора. Миротворчі операції не належать у повній мірі до жодного з них. Генеральний секретар Даг Гаммаршельд напівжартома схарактеризував їхню діяльність за розділом «шість з половиною», на межі перемовин і примусу³⁴. Окрім іронічної ремарки, саме цей генсек сформував три принципи миротворчості³⁵:

Принцип 1: згода сторін конфлікту на присутність місії;

Принцип 2: неупередженість миротворців щодо сторін;

³⁴ Conor Foley, *The Protection Paradox: How the UN Can Get Better at Saving Civilian Lives*, 2023.

³⁵ Summary study of the experience derived from the establishment and operation of the Force : report of the Secretary-General, UN. Secretary-General, 1958

Принцип 3: незастосування сили, окрім випадків самооборони.

Миротворці не є стороною конфлікту та не нав'язують вирішення його силою. Їхня роль полягає у тому, аби розвести ворожі сторони, забезпечити дотримання перемир'я та створити простір для нової спроби політичного врегулювання, якщо попередні економічні та політичні заходи виявилися недостатніми. Втім, ці принципи несли небезпеку: вони робили миротворців повністю залежними від «доброї волі» та доброчесності сторін-учасників конфлікту³⁶. Ця залежність є вразливістю, що ще не раз виявлятиметься протягом різних ситуацій в історії миротворення.

Першою миротворчою операцією вважається Орган ООН з нагляду за виконанням умов перемир'я (англ. *UNTSO – United Nations Truce Supervision Organization*). Операцію розгорнули 1948 року на Близькому Сході, для моніторингу перемир'я між Ізраїлем та арабськими державами. Це була місія неозброєних військових спостерігачів, яка заклала базовий функціонал моніторингу та звітування ООН для того, аби мати оперативні дані про конфлікт.

Фундамент миротворчих місій, такими, як ми розуміємо їх зараз, закладали миротворці Перший надзвичайних сил ООН (англ. *UNEF – United Nations Emergency Force*), яку розгорнули у 1956 році як відповідь на Суецьку кризу³⁷. Саме вони стали першою озброєною миротворчою операцією, яка розміщувала нейтральний контингент між ворожими арміями як буфер³⁸. Такий спосіб стримування ескалації спрацював. Втім, лише до моменту, коли миротворці були безпосередньо присутні. У травні 1967 року, коли президент Єгипту Гамаль Абдель Насер відкликав згоду на присутність місії та UNEF I були змушені покинути Синай – за декілька днів розпочалася Шестиденна війна. Схожа проблема виникла і на Кіпрі. Місія, розгорнута на острові у 1964 році, та що триває досі, фактично «заморозила» конфлікт.

³⁶ Marrack Goulding, *Peacemonger* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002).

³⁷ Суецька криза 1956 року (також відома як Синайська війна або Тристороння агресія) — це міжнародний збройний конфлікт, спровокований націоналізацією Суецького каналу Єгиптом. Подія стала переломним моментом, який ознаменував остаточний занепад Великої Британії та Франції як глобальних імперських держав та підтвердив домінування США і СРСР у новій двополюсній системі.

³⁸ <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unef1mandate.html>

З цього моменту ми фіксуємо фундаментальну проблему миротворчих місій. Суто технічно, присутність миротворців на місцях означає відсутність активних бойових дій. Але міжнародний миротворчий контингент тут виступає радше об'єктом миру, адже рішення залишається за головними акторами у регіоні. Миротворчість, яка побудована на згоді, може функціонувати лише доти, доки ця згода зберігається³⁹.

Відхиленням від традиційної моделі стримування розгортання воєнних дій стала операція ООН у Конго (англ. *ONUC – United Nations Operation in the Congo*) 1960 року. Це була найскладніша, найбільша, найдорожча миротворча місія доби холодної війни, яка на піку налічувала близько 20 тисяч військовослужбовців⁴⁰. Як і у Боснійському сценарії, мандат операції змінювався: початково мандат *ONUC* передбачав виведення бельгійських військ та відновлення правопорядку, але згодом зазнав трансформації. Резолюція 161 (1961) вперше в історії миротворчих операцій уповноважила миротворців застосовувати силу як захід для запобігання громадянській війні⁴¹.

Найгострішою фазою стала боротьба проти сепаратизму провінції Катанга, де ООН вперше опинилася у ситуації, де вела воєнні дії. Під час операції «Гранд Слем» наприкінці 1962 року миротворці вперше застосували бойову авіацію. Загалом у Конго за ту місію загинуло 250 миротворців – 245 військовослужбовців та 5 цивільних осіб⁴².

Досвід цієї операції фактично відвадив ООН від примусових місій на десятиліття, та змусив повернутися до традиційної моделі збройного невтручання. Це мало прямі наслідки для майбутніх операцій, адже ООН надовго зберегла недовіру до застосування сили.

Наприкінці 1980-х, що збігається з кінцем Холодної війни, Рада Безпеки ООН стала ратифікувати більшу кількість миротворчих операцій та розширювати їхній характер. Якщо місії першого покоління обмежувалися моніторингом перемир'я, то нові операції поєднували військовий моніторинг

³⁹ Trevor Findlay, *The Use of Force in UN Peace Operations* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

⁴⁰ Walter A. Dorn, "The UN's First 'Air Force': Peacekeepers in Combat, Congo 1960–64," *Journal of Military History* 77 (2013).

⁴¹ Там само.

⁴² Bellamy, Williams, and Griffin, *Understanding Peacekeeping*.

з організацією виборів, розбудовою інституцій, роботою з тимчасово переміщеними особами та захистом прав людини. Саме цей тип місій Джон Маккінлей та Джарат Чопра назвали «миротворчістю другого покоління»⁴³.

Показовим успіхом цієї нової хвилі стала Група ООН з допомоги перехідному періоду в Намібії (англ. United Nations Transition Assistance Group (UNTAG), розгорнута у 1989–1990 роках. Це була перша успішна багатовимірна операція ООН від часів завершення ONUC, яка забезпечила вільні вибори та мирний перехід Намібії до незалежності. Дослідниця Ліза Говард стверджує, що ключовим чинником успіху була не лише згода сторін чи зацікавленість Ради Безпеки, а здатність місії адаптуватися до потреб постконфліктного середовища та набуті легітимності в очах місцевого населення⁴⁴. Це спостереження про вирішальну роль адаптивності та місцевої легітимності матиме пряме значення для порівняльного аналізу поведінки контингентів у наступних розділах.

Коли ми говоримо про результативність миротворчості та «чи працює миротворчість взагалі», варто тримати у фокусі те, що миротворців розгортають не у всіх конфліктах – а лише у тих, де їх найважче врегулювати. ООН відправляє миротворчі місії у країни, де багато сторін конфлікту, складніший рельєф, слабші державні інституції⁴⁵.

Вірджинія Пейдж Форта у своїй праці «Чи працює миротворчість» показує, що селекція кейсів, куди відправляють миротворців, працює проти того, щоб показувати «позитивний»⁴⁶ ефект – і якщо він фіксується, то є реальним, а не збігом щасливих обставин.

Як для місій на основі згоди (Розділ 6), так і примусових (Розділ 7), миротворчість зменшує ризик поновлення війни більш ніж наполовину. Якщо ж урахувати роки миру після виведення місії, цей показник сягає 75-85%.

⁴³ John Mackinlay and Jarat Chopra, "Second Generation Multinational Operations," Washington Quarterly 15, no. 3 (1992)

⁴⁴ Lise Howard, "UN Peace Implementation in Namibia: The Causes of Success," International Peacekeeping 9, no. 1 (2002)

⁴⁵ Virginia Page Fortna, Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices after Civil War (Princeton: Princeton University Press, 2008).

⁴⁶ Тут я використовую слово «позитивний» у значенні повноцінного врегулювання конфлікту: його завершення та переходу до пост-конфліктного стану суспільства.

Загалом, мир після припинення вогню щонайменше на 50% ймовірніше втримається за наявності миротворців, ніж без них⁴⁷.

Ці висновки узгоджуються з ранішньою працею Майкла Дойла та Ніколоса Самбаніса, які на основі аналізу 124 громадянських воєн після 1945 року виявили, що багатосторонні операції ООН справляють позитивний вплив на суспільства⁴⁸.

У цьому полі також важливо зробити уточнення, до якого дійшли Майкл Гілліган та Ернест Сердженті. У своїй роботі «Створення війни та побудова миру» вони виявили, що місії ООН несуть більше дієвості у постконфліктних умовах, а місії, розгорнуті під час активних бойових дій (чи то громадянські війни, чи інші конфлікти) не несуть статистично-значущого причинно-наслідкового ефекту⁴⁹.

2.2 Створення UNPROFOR

Місія UNPROFOR (укр. Сили Організації Об'єднаних Націй з охорони (СООНО)) була створена у лютому 1992 року резолюцією Ради Безпеки ООН № 743⁵⁰. Ця резолюція посиляється на свою основну відповідальність згідно зі Статутом ООН для підтримки міжнародного миру та безпеки, згадуючи Chapter 8 Статуту ООН та зокрема статтю 25⁵¹. Початково місія була розгорнута для моніторингу режиму припинення вогню і поширювалася лише територію Хорватії. Згодом мандат розширили на столицю Боснії і Герцеговини⁵², для захисту аеропорту Сараєво. На даному етапі мандат блакитних шоломів тут складався з мінімуму застосування сили, лише у випадку самооборони, та стосувався забезпечення координації та перевезення гуманітарних вантажів.

⁴⁷ Virginia Page Fortna, *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices after Civil War* (Princeton: Princeton University Press, 2008).

⁴⁸ Michael W. Doyle and Nicholas Sambanis, "International Peacebuilding: A Theoretical and Quantitative Analysis," *American Political Science Review* 94, no. 4 (2000)

⁴⁹ Michael W. Doyle and Nicholas Sambanis, *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations* (Princeton: Princeton University Press, 2006).

⁵⁰ UNPROFOR. (2019). Un.org. https://peacekeeping.un.org/mission/past/unprof_p.htm

⁵¹ «Члени Організації Об'єднаних Націй погоджуються приймати та виконувати рішення Ради Безпеки відповідно до цього Статуту».

⁵² Резолюція №758 (від 8.06.1992).

Перша резолюція, яка дозволила застосування військової сили у Боснії і Герцеговині була затверджена 13 серпня 1992 року⁵³. Вона уповноважила війська ООН «вжити усіх необхідних заходів», аби забезпечити доставку гуманітарної допомоги. Ця резолюція прямо посилялася на 7 Chapter Статуту ООН. Ця глава дозволяє застосування сили не лише у випадку самооборони, але й для забезпечення виконання мандату. Важливе формулювання — «вживати усіх необхідних заходів». Це є стандартним кодовим виразом ООН, що означає дозвіл на бойове застосування сили. Тобто теоретично після прийняття цієї резолюції підрозділи АНПРОФОР могли, за наявності засобів та зважаючи на оперативну ситуацію, пробивати заблоковані конвої силою.

Втім, вже наступна резолюція №776 звузила дію попередньої, і одночасно надала UNPROFOR нові завдання: захист та супровід гуманітарних конвоїв, евакуація поранених та звільнених полонених, поширення місії на всю території Боснії і Герцеговини. А важливий кодовий вираз був відсутній. Це сталося тому, що Велика Британія послідовно виступала проти будь-якого мандату, що дозволяв би «пробивати» конвої силою. Британська позиція, яку підтримав заступник Генерального секретаря Гулдінг на зустрічі у Лондоні 1993 року, зводилась до того, що такий підхід «потребував би іншого мандату та інших засобів».

Генеральний секретар Бутрос Галі не хотів розширення повноважень на застосування сили, побоюючись, що це підірве гуманітарну мету місії та спричинить безпекову загрозу власного персоналу.

Резолюцією №781 ООН забороняла здійснювати польоти над територією БіГ. Втім, вже 816 резолюцією вони дещо змінили цю заборону, дозволивши батальйонам UNPROFOR санкціонувати польоти для дотримання стабільної безпекової ситуації.

З погіршенням безпекової ситуації для цивільних, ООН мали вдаватися до створення «безпекових зон», нової концепції. Це було проголошено резолюцією 819⁵⁴, яка, зокрема, передбачала, щоб «усі зацікавлені сторони

⁵³ Резолюція №770 (від 13.08.1992)

⁵⁴ Resolution 819 (1993) / adopted by the Security Council at its 3199th meeting, on 16 April 1993.

ставилися до Сребрениці та її околиць як до безпечної території, яка має бути вільною від будь-яких збройних нападів чи будь-яких інших ворожих дій; просила Генерального секретаря, з метою моніторингу гуманітарної ситуації в безпечній зоні, вжити негайних заходів для збільшення присутності UNPROFOR у Сребрениці та її околицях, і вимагає, щоб усі зацікавлені сторони повністю та швидко співпрацювали з UNPROFOR з цією метою». Це стало новою практикою у охороні територій, де перебувають цивільні, але про це розгорнутіше у наступному розділі.

За місяць⁵⁵ до «безпечних зон» доєдналися п'ять міст: Сараєво, Тузла, Жепа, Гораджє, Біхач. А резолюцією №836 розширила повноваження АНФПРОФОР у цих зонах: тепер, батальйони мали стримувати атаки, моніторити перемир'я, сприяти відведенню військових підрозділів з безпечних зон. Ця резолюція закріпила право застосувати силу в порядку самооборони у відповідь на обстріли або озброєне вторгнення в зони, а також уповноважила держави-члени ООН та регіональні організації (у нашому випадку це НАТО) застосовувати авіаційні засоби для підтримки батальйонів UNPROFOR на землі. Саме звідси виникла процедура dual key, механізму, за яким НАТО і ООН мали санкціонувати будь-який авіаційний удар. Це було ключовою вимогою ООН, але водночас постійним джерелом напруги між двома організаціями. Ключова проблема полягала у тому, що коригування процедур не призводило до зміни позицій. НАТО та ООН продовжували застосовувати різні критерії перед тим, як повернути ключ. Наслідком стало те, що конфліктуючі сторони почали ще активніше експлуатувати ситуацію, а атаки на безпечні зони та порушення зон виключення зросли.⁵⁶

Згодом, через рік, відбулися певні операційні зміни мандату. Щільність обстрілів армією республіки сербською зростала, тож батальйони на землі очікували підтримки: як у кількості особового складу, так і з повітря, ключового запобіжника, згідно з планом і конструкцією мандату. Втім, резолюція №908 збільшила чисельність військ лише на невелику кількість, і затвердила авіаційну підтримку як «крайню міру».

⁵⁵ Резолюція №824 від 6.06.1993

⁵⁶ Zandee, 1995, p. 18

Після атаки APC на Біхач, резолюцією №958 було надано дозвіл на розширення цієї «крайньої міри» на Хорватію, втім, це майже ніяк не вплинуло на становище батальйонів в анклавах.

Першочергово місія UNPROFOR була виключно миротворчою (peacekeeping)⁵⁷. Що цікаво, немає чітко визначеного поняття peacekeeping, і визначення має незначні відмінності у формулюванні від однієї інституції до іншої. Втім, ООН використовує поняття, запропоноване підручником The Peacekeeper's Handbook складеним International Peace Academy, яка визначає миротворчу місію як «запобігання, стримування, пом'якшення та припинення воєнних дій між або всередині держав за допомогою мирного втручання третьої сторони, організованого та керованого на міжнародному рівні з використанням багатонаціональних сил солдатів, поліції та цивільних для відновлення та підтримки миру»⁵⁸. Початково, миротворці притримувалися та виконували свій обов'язок за мандатом, який не передбачав відкриття вогню для самозахисту чи захисту цивільного населення.

Втім, боснійські серби, які були у лавах Армії Республіки Сербської не визнавали авторитету ООН, а також захопили у полон понад 200 миротворців ООН, серед яких були і українські, і нідерландські військовослужбовці. Боснійські серби стратили 11 канадійських військовослужбовців UNPROFOR, після цього ООН видало резолюцію 836, яка «уповноважує СООНО вживати необхідних заходів, включаючи застосування сили; вирішує, що держави-члени можуть вживати під керівництвом Ради Безпеки всі необхідні заходи, використовуючи повітряні сили для підтримки UNPROFOR».

Оскільки у Організації Об'єднаних Націй немає власних збройних сил, коли організації необхідно зібрати ці сили, вона закликає країн-учасниць про підтримку та виділення батальйонів зі своїх Сил оборони. Україна долучилася до місії в липні 1992 року згідно з постановою ВР від 03.07.1992,

⁵⁷ Про неточність визначення ми поговоримо трохи далі.

⁵⁸ Prevention, containment, moderation, and termination of hostilities between or within states, through the medium of a peaceful third party intervention organized and directed internationally, using multi-national forces of soldiers, police and civilians to restore and maintain peace.
<https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1993/07/11/report-to-the-ministers>

сформувавши 240-й окремий спеціальний батальйон.⁵⁹ У тексті постанови вказано, що Міністерству оборони доручили відібрати до 420 військовослужбовців для участі у місії. У кінцевому результаті, до складу 240-го окремого батальйону долучилися 412 військовослужбовців – 67 офіцерів і прапорщиків, 345 сержантів, солдатів та 95 одиниць техніки.⁶⁰

2.3 Особливості UNPROFOR

Концепція «безпекових зон» (safe areas)

Однією з безпосередніх задач блакитних шоломів було підтримання порядку у «безпекових зонах». Це було новотворення ООН⁶¹. Першою безпековою зоною Радбез ООН оголосив Сребреницю⁶² у квітні 1993. Згодом до переліку додали міста Сараєво, Тузла, Жепа, Горадже, Біхач, та їхні околиці⁶³.

Проблема цих безпекових зон полягала у декількох аспектах. По-перше, оскільки це була нова форма у міжнародному праві, її охорона регулювалася резолюцією її створення. Такий концепт не був передбачений у підготовці НАТО, на яку покладаються нідерландські військові, а отже і опрацьованого механізму не було.

Мотивація створення нового явища «безпекових зон» також нерозкрита. В контексті міжнародного гуманітарного права існує концепція «демілітаризованих (або нейтральних) зон», які регулюються IV Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.

⁵⁹ Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії Постанова Верховної Ради України від 03.07.1992 № 2538-XII

⁶⁰ <https://nova.net.ua/mizhnarodnyj-den-myrotvortsiv-oon-v-ukraini-pochaly-vidznachaty-z-2003-roku/>

⁶¹ Van Krieken, P. J.. (2004). Conference Papers: 4. The Security of Humanitarian Workers Srebrenica and the Safe Area Dilemma. Refugee Survey Quarterly, 23(4), 125–146. doi:10.1093/rsq/23.4.125

⁶² Resolution 819 of April 16 1993: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20SRES%20819.pdf>

⁶³ Resolution 824 (1993) of May 3 1993. <https://docs.un.org/en/S/1994/555>

Такі буферні зони створювалися з думкою про захист цивільного населення. А оскільки першочергово мандат ООН передбачав перебування військ на території Боснії як запобіжні дії, було б логічно встановити саме таку зону.

Втім, безпекові зони в Боснії не були демілітаризовані – у анклаві разом з військами ООН перебували також військові сили Боснії та Герцеговини. Армія боснійських сербів використовувала цей аргумент для виправдання нападів на безпекові зони, оскільки вони здійснювали атаки на військові об'єкти.

Що цікаво, в наказах командира українського батальйону Жепа згадується саме як «демілітаризована зона», хоча вона такою не була. Це вчергове вказує на розбіжність між декларованою ситуацією у командуванні та звітах та реальною обстановкою на місцях.

Розділ 3. UNPROFOR у дії: досвід нідерландського та українського батальйону у місії

3.1 Нідерландський батальйон

3.1.1 Передумови розгортання нідерландського батальйону в Сребрениці

Рішення Нідерландів про участь у захисті «безпекових зон» у Боснії і Герцеговині формувалося у специфічному внутрішньо- та зовнішньополітичному контексті 1993 року. Навесні того року здавалося, що ворогуючі сторони мають підписати мирний план Венса-Оуенса⁶⁴, реалізація якого передбачала розгортання значних міжнародних сил⁶⁵. Для Палати представників Генеральних штатів, яка 9 березня 1993 року обговорювала війну у Боснії, питання полягало не у тому, чи повинні Нідерланди робити власний внесок, а в тому, як зробити його якомога швидше та з якомога меншими ризиками для себе, максимально використавши «вікно можливостей». Бот концептуалізував цю траєкторію як «військову пастку»: публічні зобов'язання, взяті з морально-репутаційних міркувань у момент уявної близькості миру, фактично позбавили уряд простору для відступу, коли характер бойових дій радикально змінився⁶⁶.

Участь у миротворчій операції була важливим геополітичним сигналом для Нідерландів. Вона показувала партнерам з НАТО та ЄС, що Нідерланди є спроможним і відповідальним гравцем, а власним громадянам – що їхня держава є важливою частиною прийняття рішень на міжнародній арені. Водночас ця спроможність мала структурні межі. Яр ван дер Лейн, аналізуючи модель участі Нідерландів у миротворчих місіях показав, що Збройні Сили Нідерландів комплектують контингенти за модульним

⁶⁴ Мирний план Венса-Оуенса – це пропозиція щодо мирного врегулювання війни в Боснії та Герцеговині, представлена в січні 1993 року спеціальними представниками ООН Сайрусом Венсом та представником ЄС лордом Девідом Оуеном.

⁶⁵ МІЖНАРОДНІ ДИПЛОМАТИЧНІ ПОШУКИ ШЛЯХІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЮГОСЛАВСЬКОЇ КРИЗИ І РОЛЬ ООН У ВТІЛЕННІ В ЖИТТЯ ДОСЯГНУТИХ УГОД, Гуменюк А.Г.

⁶⁶ Norbert Both, *From Indifference to Entrapment: The Netherlands and the Yugoslav Crisis, 1990–1995* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), розд. 5.

принципом – замість цілісних полків чи бригад надсилаються спеціально підібрані підрозділи, які комбінуються відповідно до потреб конкретної місії та бойових завдань. Основним недоліком такої моделі є хронічний дефіцит окремих спеціальностей: розвідка, логістика, медичне забезпечення, цивільно-військове співробітництво. Саме ці фахівці ротуються найрідше, що підвищує ризик помилок під час служби через низький морально-вольовий стан особового складу⁶⁷.

Публічне зобов'язання було взяте на найвищому рівні: під час засідання Європейської ради в Копенгагені у червні 1993 року прем'єр-міністр Рууд Любберс і міністр закордонних справ Пітер Коойманс активно закликали європейських партнерів надати війська для «безпекових зон» та пропонували власний батальйон Аеромобільної бригади. Цей жест, покликаний спонукати інші держави ЄС до внесків, одночасно зобов'язав Нідерланди обіцянкою, відмова від якої означала б серйозні репутаційні втрати для уряду серед своїх громадян. У листопаді 1993 року парламент схвалив відправлення контингенту.

Dutchbat замінив у Сребрениці канадський підрозділ, який ніс там службу з квітня 1993 року – відколи, після наступу боснійських сербів на анклав і проголошення Радою Безпеки «безпекової зони», туди в складі однієї роти було введено перших миротворців⁶⁸. До кінця 1993 року канадці були виснажені важкою гуманітарною ситуацією, постійною напругою у відносинах з Армією Республіки Сербської та Армією Республіки Боснія і Герцеговина і обмеженістю ресурсів. Показовою є зустріч прем'єр-міністрів двох держав на полях саміту НАТО в Брюсселі 10 січня 1994 року: Жан Кретьєн, за матеріалами NIOD-звіту, відверто висловив Любберсу полегшення від того, що стомлені канадські військові нарешті зможуть покинути Сребреницю завдяки нідерландській заміні. Генеральний секретар канадського міністерства оборони Роберт Фаулер, за свідченнями, у той період потерпав від «кошмарів», що боснійські серби захоплять анклав, поки там перебувають канадці.

⁶⁷ Jaïr van der Lijn, "Grenzen aan de Nederlandse capaciteit voor deelname aan vredesoperaties," *Internationale Spectator* 62, no. 1 (2008): 26–31.

⁶⁸ NIOD Report (*Srebrenica. Reconstruction, background, consequences and analyses of the fall of a 'safe' area*), Part II, (pp. 785)

Нідерландське військове керівництво виходило з того, що повноцінний батальйон спроможний упоратися там, де не давала ради одна канадська рота. Утім, як констатує NIOD-звіт, рішення про розміщення саме в Сребрениці ґрунтувалося «більше на політичних, аніж військових міркуваннях»⁶⁹.

Реальна потреба у військових для утримання безпекової ситуації була інакшою. Генеральний секретар ООН у доповіді від 14 червня 1993 року зазначав, що для забезпечення безпеки у анклавих командування UNPROFOR оцінювало додаткову потребу приблизно у 34 000 військових, тоді як «скорочений» варіант передбачав мінімальне підкріплення у 7 600 осіб та покладався на використання санкціонованих авіаударів як засіб стримування. Генсек визнає, що ця кількість підкріплення не може повністю гарантувати безпеку анклавів, втім саме на цю цифру ООН може точно розраховувати від держав-союзників. Саме «скорочений» варіант Рада Безпеки санкціонувала резолюцією №844 від 18 червня 1993 року⁷⁰. Останні з цих семи тисяч військових прибули до місця конфлікту лише через рік.

Майбутнє місце дислокації – Сребрениця – перший склад батальйону під командуванням підполковника Вермелена довідався лише 1 грудня 1993 року, після завершення основного циклу підготовки. До того весь підготовчий процес здійснювався з розрахунку на розгортання в районі Зениці в Центральній Боснії. Інакше кажучи, підготовка велася під інший театр бойових дій, інший рельєф, інший тип завдань, ніж ті, з якими батальйон зрештою зіткнувся.

3.1.2 Командна вертикаль Dutchbat

Розуміння рішень, ухвалених батальйоном у липні 1995 року, неможливе без аналізу інституційного контексту. Команда вертикаль мала такий вигляд:

⁶⁹ "The deployment of Dutchbat there was based more on political than on military considerations. There were large sections of the Army, moreover, who thought that the Dutch with a battalion ought easily to be able to do what the Canadians had done with a company." (Interviews A.L. ter Beek, 01/12/99, and J.-W. Brinkman, 11/10/99), NIOD Report (Srebrenica. Reconstruction, background, consequences and analyses of the fall of a 'safe' area), Part II, (p.880)

⁷⁰ Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The Fall of Srebrenica, UN Doc. A/54/549.

Секретаріат ООН у Нью-Йорку
Штаб миротворчих сил ООН у Загребі
Командування Боснії і Герцеговини в Сараєво
Сектор «Північний Схід» у Тузлі
Dutchbat у Сребрениці (який складався з рот Alpha, Bravo, Charlie, а також медичної служби, інженерного взводу, взводу зв'язку та підрозділу тилового забезпечення).

Паралельно існувала національна лінія:
Міністерство оборони Нідерландів і кризовий штаб сухопутних військ у Гаазі
Головнокомандувач сухопутних військ генерал Коузі
Командир батальйону підполковник Карреманс

Ці вертикалі конкурували між собою, а також страждали від низки дисфункцій, які безпосередньо позначилися на перебігу подій. По-перше, між штабами в Загребі та Сараєво існували принципові розбіжності в оцінці ситуації та підходах до застосування сили, частково зумовлені особистою недовірою між французьким генералом Б. Жанв'є та британським генералом Р. Смітом: Жанв'є, який перебував під сильним впливом французького міністерства закордонних справ, з підозрою ставився до «ковбойської дипломатії» Сміта американського зразка, тоді як Сміт обстоював жорсткіший курс щодо боснійських сербів⁷¹.

По-друге, санкціонування застосування авіації замикалося на спеціальному представнику Генерального секретаря ООН Акаші у Загребі, і будь-який запит з поля бою мав проти кілька ієрархічних рівнів. Зважаючи на те, що мандат цієї місії визначав застосування авіасил як таких, що мають бути застосованими лише у найкритичніші моменти на полі бою та для забезпечення безпеки цивільного населення анклавів, така ієрархічність унеможливлювала оперативне його застосування. Наведу випадок у Біхачі 12 березня 1994 року, запит французьких сил на безпосередню авіаційну підтримку після кількох днів артилерійських обстрілів було задоволено лише через чотири з половиною години після подання — літаки марно кружляли над цілями, а на момент отримання дозволу сербські сили вже відійшли⁷².

⁷¹ NIOD, Srebrenica, 1328.

⁷² NIOD, Srebrenica, 903.

ООН розглядала авіаційну силу як крайній засіб та вимагала наявності цілі, що веде вогонь саме у момент удару. Генерал Коузі згодом пояснював свої низькі очікування щодо авіапідтримки саме цим поєднанням доктринальної обережності та довжини ланцюга ухвалення рішень⁷³.

По-третє, у критичний момент ключові посадовці були фізично відсутні. Генерал Сміт на початку липня вибув у короткострокову відпустку. За його поясненням, він «не отримував жодних попереджень про неминучий напад на Сребреницю, інакше б зробив певні речі інакше»⁷⁴. Командувач сектору «Північний Схід» норвезький генерал Гокланд також перебував у відпустці й повернувся до Тузли лише 15 липня. Коли розпочався наступ на анклав 8-9 липня, двадцять із сорока офіцерів штабу сектору були у відпустках або на вихідних. Фактично на місці залишилося лише вісім офіцерів оперативного штабу⁷⁵.

Фінальним чинником, який вплинув на фінальний результат є колапс каналу авіаційного зв'язку. Зв'язок сектору «Північний Схід» із Центром координації повітряних операцій у Сараєво здійснювався через офіцера авіаційного зв'язку – канадця, якого відкликали тиждень до падіння анклаву й так і не замінили, оскільки жодна з держав не надала наступника. Запити на безпосередню авіапідтримку відтак потрапляли до оперативного відділу штабу в Тузлі, укомплектованого майже виключно пакистанським персоналом, який, як з'ясувалося під час наступу на Сребреницю, не був обізнаний зі стандартним форматом запиту до НАТО. Більше того, опівдні 11 липня, коли і сталася примусова евакуація цивільного населення зі Сребрениці, внаслідок якого загинуло 8 тисяч хлопців та чоловіків, увесь склад відділу залишив службове приміщення для звичних релігійних практик у місцевій мечеті⁷⁶.

Збіг усіх цих обставин складає трагічну картину. Хоч резолюція 836 від 4 червня 1993 року уповноважила UNPROFOR стримувати напади на безпечні зони та застосовувати силу в порядку самооборони, а пункт 10 санкціонував підтримку з повітря⁷⁷, це було неідеальним у тих умовах, які утворилися на

⁷³ NIOD, Srebrenica, 890.

⁷⁴ NIOD, Srebrenica, 2943.

⁷⁵ NIOD, Srebrenica, 1611.

⁷⁶ NIOD, Srebrenica, 1611.

⁷⁷ United Nations Security Council, Resolution 836, UN Doc. S/RES/836 (4 червня 1993).

передевакуаційний період. Сам мандат був сформульований у розрахунку на те, що головним козирем буде авіація, а не власні оборонні спроможності контингентів. Однак на практиці, коли батальйону та цивільним, яких він мав охороняти, загрожувала небезпека, численні процедурні запобіжники й тривалість ухвалення рішень фактично знецінювали цей козир. Як згодом сформулював сам Генеральний секретар у доповіді 1999 року, «ми намагалися зберігати мир і застосовувати правила миротворчості там, де не було миру, який можна зберігати»⁷⁸.

3.1.3 Початок наступу на Сребреницю та дії Dutchbat (6–8 липня 1995 року)

6 липня 1995 року сили Армії Республіки Сербської розпочали масштабний обстріл анклаву. Для батальйону, який ще 5 липня не мав ознак неминучого нападу, удар виявився несподіваним. Спостережні пости зазнали прямих влучань танкового вогню, а загалом на той момент по анклаву було випущено понад тисячу снарядів різних калібрів⁷⁹.

Між 13:00 і 14:00 командир батальйону підполковник Карреманс у відповідь на прямий обстріл поста ОР-Foxtrot усно запросив безпосередню авіаційну підтримку через свого безпосереднього начальника – виконувача обов'язків командувача сектору «Північний Схід». Запит було схвалено й передано далі до Сараєво, де через відсутність генерала Сміта найвищим офіцером UNPROFOR залишався його французький заступник. Однак невдовзі сербський обстріл анклаву та пряме вогневе ураження позицій ООН тимчасово припинилися, а з ними, відповідно до логіки «димлячого ствола», зникли й формальні підстави для удару: авіапідтримки того дня надано не було⁸⁰. Цей епізод унаочнює розрив між тактичним баченням оборони тими, хто перебував на полі бою, та процедурною логікою вищого командування.

Паралельно до Карреманса звернувся виконувач обов'язків командувача боснійських сил в анклаві Раміз Бечирович із проханням повернути зброю, здану боснійцями за демілітаризаційними угодами 1993 року й складовану під охороною миротворців. Карреманс відмовив. Один з його начальників, з

⁷⁸ United Nations Security Council, A/54/549

⁷⁹ NIOD, Srebrenica, 1617, 1648.

⁸⁰ A/54/549, p.241–243.

яким він консультувався, згодом пояснював це рішення тим, що «захищати анклав мав UNPROFOR, а не вони», і небажанням ескалувати ситуацію прямим зіткненням APC і АРБіГ. Спеціальний представник Генерального секретаря у звіті за підсумками 6 липня визнавав, що це питання «найближчим часом, можливо, доведеться розв'язати з огляду на неможливість для UNPROFOR обороняти безпечну зону»⁸¹. Відмова, яка полягала у структурі демілітаризованої території та використання сили там, підвищила градус напруги між місцевим населенням, боснійськими військовими та нідерландцями.

8 липня бої сконцентрувалися в південно-східному куті анклаву навколо поста спостережного пункту Foxtrot. Коли вибухи почали лунати за кілька сотень метрів від поста, його командир сержант ван Россюм доповів командуванню батальйону про намір евакуюватися – дозволу надано не було. Майор Р. Франкен, начальник штабу батальйону, відхилив і рекомендацію командира роти капітана Я. Ґруна дозволити екіпажу відхід. Свідок тієї радіорозмови чув, як Франкен сказав: «Ви знаєте, як я до цього ставлюся. Я не хочу більше це обговорювати». Екіпажу було наказано залишатися на посту «за будь-яких обставин»⁸². Утримати пост, утім, не вдалося: сербські сили, проломивши танками захисну стіну, захопили ОР-Foxtrot, відпустивши екіпаж разом із бронетранспортером⁸³.

Під час відходу стався інцидент, що мав далекосяжні наслідки для морального стану батальйону. Бійці АРБіГ, для яких відхід нідерландців означав здачу ще однієї ділянки анклаву, спорудили барикаду, щоб зупинити бронетранспортер. Коли той проривався крізь неї, солдат Р. ван Ренссен, який не встиг сховатися за бронею, був смертельно поранений пострілом боснійського бійця й помер попри реанімаційні заходи в медпункті Поточарів⁸⁴. Це стало єдиною бойовою втратою Dutchbat за ці дні – і, що важливо, втратою від рук тих, кого батальйон формально мав захищати. Загибель ван Ренссена різко посилила вже наявні антибоснійські настрої в батальйоні: готовність «щось робити» для підрозділів АРБіГ упала до

⁸¹ A/54/549, п. 240, 246.

⁸² NIOD, Srebrenica, 1629.

⁸³ NIOD, Srebrenica, 1629.

⁸⁴ SMG/Debrief. 'Military Analysis of the action taken by Dutchbat during the Srebrenica crisis; Assen, 28/09/95, Compiled by LCol A. de Munnik, see: OP-F REUS 9215; Dijkema, Dutchbat in vredesnaam, p. 281.

мінімуму, а почуття відповідальності цивільних мусульман дедалі більше звужувалося до жінок, дітей, поранених і літніх людей⁸⁵. Цей інцидент матиме подальші наслідки – криза довіри, що виникла між цивільним мусульманським населенням та миротворцями змусила велику кількість чоловіків тікати від сербської окупації через ліси та заміновані території на так званий «марш смерті», тим самим ще більше наражаючи себе на небезпеку⁸⁶.

3.1.4 Dutchbat у Поточарах: падіння Сребрениці та проблема невтручання

Після падіння міста 11 липня 1995 року десятки тисяч цивільних зосередилися довкола бази батальйону в Поточарах. 12 липня, після заяв Младича пресі, розпочалася депортація приблизно 20 000 людей, які перебували поза компаундом: сербські військові одразу почали відокремлювати чоловіків (приблизно від 16 до 65 років) від жінок, дітей і літніх людей, що сідали в автобуси. Лише незначній кількості чоловіків вдалося сісти в перші автобуси, згодом не пускали вже нікого. Як з'ясувалося пізніше, колона, яка везла людей, сильно розтягнулася, і навіть тих чоловіків, які виїхали з Поточарів, було виявлено й знято з конвоїв на маршруті, утримували в школі в місті Лука, а потім 25 з них вивезено на ізольоване пасовище поблизу Власениці й розстріляно⁸⁷.

Під час перемовин про евакуацію місцевого населення, однією з умов сербської сторони було те, щоб миротворці сформували список чоловічого населення призовного віку, тому що серби планували взяти цих чоловіків як військовополонених. Нідерландці виконали цю умову, пояснюючи це рішення тим, щоб передати цю інформацію представникам Міжнародного товариства Червоного Хреста та вищому керівництву для відстеження переміщених осіб⁸⁸.

Критичним для цього аналізу є те, який метод супроводу населення обрали нідерландці. Через хаотичність евакуації, у миротворців не було можливості

⁸⁵ NIOD, Srebrenica, 1190.

⁸⁶ <https://www.dw.com/uk/vin-viziv-u-srebrenici-rozpovid-vid-imeni-zagiblih-pid-cas-genocidu-30-rokiv-tomu/a-73239852>

⁸⁷ A/54/549, п. 324, 327.

⁸⁸ A/54/549, п. 325

забезпечити присутність солдатів у кожному автобусі, тому був обраний варіант супроводжуючої машини на початку колони та у її хвості, заключаючи її.

Військовослужбовці батальйону були безпосередніми свідками частини насильства Армії Республіки Сербської. У матеріалах, зібраних за результатами подій, зафіксовано, зокрема, такі епізоди: нідерландський патруль 13 липня виявив біля струмка тіла дев'яťох чоловіків із вогнепальними пораненнями в спину на рівні серця; військовослужбовці бачили, як сербські солдати заштовхали щонайменше п'ятьох чоловіків до фабрики навпроти компаунду, після чого пролунали п'ять чи шість пострілів; ще один нідерландський солдат спостерігав, як чоловіка, що стояв на колінах посеред групи сербів, відтягли за будинок, звідки почулися крики й постріл, після чого солдати повернулися самі⁸⁹.

21 липня усі представники ООН залишили Поточари й прибули до Загреба. Військовослужбовців, що брали участь у евакуації, було опитано. У доповіді, поданій спеціальному представникові Генсека, зазначалося, що кілька членів нідерландського батальйону були свідками або мали вагомні підстави вважати, що сербські війська «чинили порушення прав людини в районі Поточарів з 11 липня до 13 липня, включно з побиттям та обмеженою кількістю позасудових страт». Один військовослужбовець бачив кілька тіл уздовж дороги між Братунацем і Конєвич-Поєм. Ще один відрапортував, що бачив близько 300 осіб, яких утримували на футбольному стадіоні⁹⁰.

Human Rights Watch у доповіді про падіння Сребрениці документувала не лише пасивність миротворців під час відокремлення чоловіків, а й подальші дії нідерландської сторони, які ускладнили встановлення істини, — зокрема знищення, за визнанням генерала Коузі, відеоматеріалів, що фіксували окремі епізоди в присутності миротворців⁹¹.

Питання, яке багато років стоїть у центрі дискусії про Dutchbat, – чому миротворці, які були наділені мандатом захисту цивільного населення, будучи свідками порушень прав людини та насильства проти боснійських

⁸⁹ A/54/549, п. 342.

⁹⁰ A/54/549, п. 404.

⁹¹ Human Rights Watch, *The Fall of Srebrenica and the Failure of UN Peacekeeping*, vol. 7, no. 13 (New York: Human Rights Watch, жовтень 1995), 31–32.

мусульман, не ставали на їхній захист. Перебуваючи вже поза межами анклаву, посиляючись на букву мандату, вони вже не мали таких повноважень. Інші дослідники кажуть, що головною причиною було те, що вони не мали достатньо ресурсів для цього.

3.2 Український батальйон

3.2.1 Передумови прибуття українського батальйону до місії Жепи

Відправлення українських військ на миротворчу місію мало теж важливий, але дещо інший мотиваційний складник для України, аніж для Нідерландів. Україна здобула свою незалежність зовсім нещодавно, у 1991 році, якраз перед початком війни у колишній Югославії. Тоді усі державні інституції перебудовувалися на не-комуністський лад, економіка намагалася знайти рішення, аби вивести країну з кризи, спричиненої розпадом СРСР, а головна задача дипломатів була забезпечення місця України на світовій арені.

Український внесок у місію UNPROFOR був представлений 240 батальйоном, створеним для виконання миротворчої місії 4 липня 1992 року.

Участь України у миротворчій місії у Боснії і Герцеговині була першим досвідом молодого держави у світовому миротворенні. Батальйон був створений з нуля, а щоб потрапити до його лав добровольці мали пройти відбір: фізична та психологічна підготовка, знання англійської, особисті характеристики майбутнього добровольця мали значення⁹².

Загальна чисельність батальйону складала 402 особи, з яких: 75 офіцерів, 33 прапорщика, 47 сержантів, 247 рядових солдатів. Загальна кількість бронетехніки батальйону складала: 26 бронетранспортерів, 30 автогранатометів, 4 АГС-17, 1 розвідувальний транспортер та 3 бронетранспортера, 4 радіостанції (дві одиниці Р-142 і дві одиниці Р-161).

⁹² Суспільне. Документалістика, "Українські миротворці. Балкани", відео на платформі Youtube, 50:43, 11 вересня 2025 року, <https://youtu.be/bU5GmZqnaBQ?si=jEn8V-ffEGeYAY30>

У період дії місії UNPROFOR (29.07.1992 – 21.02.1996) 240-й батальйон входив до французької бригади багатонаціональних сил ООН. Підпорядковувався командувачу сектором Сараєво.

Пунктом дислокації було визначено м. Сараєво. Згодом, отримавши розширення мандату, до безпекової зони було відкомандировано 2 спеціальну роту 240-го батальйону ЗСУ.

3.2.2. Командний ланцюг батальйону та взаємодія всередині

Секретаріат ООН у Нью-Йорку

Штаб миротворчих сил ООН у Загребі

Сектор «Сараєво» у Сараєві — Командування Боснії і Герцеговини в Сараєво

Ukrbat у Жепі (який складався з рот 1-ї, 2-ї, 3-ї роти а також медичної служби, інженерного взводу, взводу зв'язку та підрозділу тилового забезпечення).

Паралельно існувала національна лінія:

Міністерство оборони України

Головнокомандувач сухопутних військ генерал

Командир батальйону

Внутрішня організація батальйону регулювалася Статутом Збройних сил України та інструкцією про постійний порядок дій для військ ООН. Втім реальна дисциплінарна практика контингенту була різною. Порушення каралися диференційовано – від догани до дострокового відрадження до попереднього місця служби, що практикувалося щодо більшості грубих проступків.

Серед порушень, що найчастіше фігурують у наказах: несанкціоноване привласнення та обмін статутного майна з місцевим населенням заради зиску, втрата майна, недбалість у виконанні наказів, що потенційно загрожувала життю особового складу, вживання алкоголю та

несанкціоновані контакти з населенням; за завдану матеріальну шкоду, поряд із доганами, призначали грошове відшкодування⁹³.

Масштаб явища був чималим: лише за березень 1994 року для подальшого проходження служби в Україну було відправлено 27 військовослужбовців, а за перші три місяці року в батальйоні зафіксовано 42 грубі порушення військової дисципліни, найбільшу частку яких становило вживання спиртних напоїв. Командування при цьому самокритично констатувало, що, попри рішучі дії, «корінного перелому» в стані дисципліни досягти не вдалося⁹⁴.

Піком кризи став травень 1994 року: з 97 проступків, зафіксованих у частині за п'ять місяців, 42, що становить майже 50%, припали саме на травень, удвічі зросла кількість випадків уживання алкоголю – «як правило, колективні пиятики за участю від двох до п'яти осіб», – а за окремими фактами (тілесне ушкодження внаслідок нестатутних взаємин, викрадення знеболювального препарату для вживання як наркотичного засобу) було порушено кримінальні справи. Чотирнадцятьох військовослужбовців того місяця відкомандирували до попередніх місць служби.

Прикметно, що серед причин командування називало не лише особисту недисциплінованість, а й системні чинники, які сягали ще доби формування контингенту, — формальний підбір і розстановку особового складу під час зборів у миколаївському навчальному центрі, «правовий нігілізм командирів і підлеглих» та атмосферу кругової поруки в колективах підрозділів⁹⁵.

Найповніше задокументованим прикладом, який підтверджує цю тезу, є справа старшого лейтенанта Р. Козирського, командира 2-го спеціального взводу 1 роти. Наказом штабу штабу сектору «Сараєво» № 04/94 від 18 лютого 1994 року на взвод було покладено прийом, облік та охорону важкого озброєння і боєприпасів, зданих сербською стороною в Іліджі. Це завдання входило до безпосередніх обов'язків миротворців, а у звіті командир схарактеризував як «головне для батальйону за період з липня 1992 року». З 20 лютого здане озброєння повністю переходило під контроль

⁹³ Накази командира військової частини А-0450 (по стройовій частині), 1992–1995 рр.

⁹⁴ Наказ командира військової частини А-0450 № 43 від 31 березня 1994 р.

⁹⁵ Наказ командира військової частини А-0450 № 113 від 27 травня 1994 р.

взводу, який мав у разі потреби перешкоджати його поверненню сербською стороною «аж до застосування зброї».

19 лютого Козирський, ігноруючи наказ командира батальйону, зібрав старший особовий склад у готелі для розподілу продуктів, унаслідок чого особовий склад фактично самоусунувся від контролю за зданим озброєнням. 21 лютого в розташуванні взводу було виявлено трьох військовослужбовців у стані сп'яніння. Кульмінацією став інспекційний візит 22 лютого на 2-й пост командувача силами ООН на території колишньої Югославії. На посту перебував лише один солдат у бронетранспортері, а самого командира взводу впродовж п'ятдесяти хвилин так і не вдалося розшукати для доповіді.

Наказом № 26 від 26 лютого 1994 року Козирського «за зрив бойової задачі» та трьох військовослужбовців «за вживання спиртних напоїв у ході виконання бойової задачі» було відкомандировано до попередніх місць служби. Щодо офіцера порушувалося клопотання про пониження в посаді, а копії матеріалів розслідування скеровувалися аж до Головного управління кадрів Міністерства оборони України⁹⁶.

Показово, що мотивувальна частина наказу оперує насамперед репутаційними категоріями: своїми діями офіцер «дискредитував звання офіцера-миротворця Збройних сил України», що засвідчує, наскільки чутливим для командування був саме міжнародний вимір служби.

Поряд з санкціями, була також система заохочень. Наприклад, приурочених до державних свят: до Дня незалежності України наказом командира військовослужбовців нагороджували цінними подарунками, подяками, листами на батьківщину, фотографуванням біля прапора ООН і присвоєнням сержантських звань⁹⁷. Окремим наказом від 8 березня 1994 року подяку було оголошено військовослужбовцям за внесок у забезпечення порядку на службі та в Сараєво⁹⁸.

⁹⁶ Наказ командира військової частини А-0450 № 26 від 26 лютого 1994 р.

⁹⁷ Накази командира військової частини А-0450 про заохочення особового складу до Дня незалежності України №20 від 02.12.1992

⁹⁸ Наказ командира військової частини А-0450 № 32 від 8 березня 1994 р.

Аналогічні форми заохочення (відпустка з виїздом на батьківщину, цінні подарунки, вдячні листи рідним) регулярно фігурують і в щомісячних підсумкових наказах за виконання завдань у рамках мандата Ради Безпеки⁹⁹.

Щомісячні накази командира частини про підсумки виконання завдань у рамках мандата Ради Безпеки дають детальне уявлення про функціональний профіль батальйону. Українська присутність у Жепі найповніше зафіксована у наказі командира №51. Серед завдань військ ООН у секторі «Сараєво» наказ прямо називав «завершення демілітаризації» в районі населеного пункту Жепа. На 2 спеціальну роту покладалося цілодобове чергування на восьми контрольних постах та вузлі зв'язку на горі Злий Верх, а для надзвичайних завдань, супроводу гуманітарних конвоїв від Бориків до Жепи та допомоги гуманітарним організаціям у вторинному розподілі допомоги в самому населеному пункті розміщувалася оперативна група в складі спеціального взводу; запасний командний пункт розгортався в будівлі колишньої школи в Жепі¹⁰⁰.

Передбачався і сценарій надзвичайної ситуації: рота мала бути готовою до евакуації наземним транспортом або, згідно з планом операції «Білий Ведмідь», повітрям, для чого наказувалося завчасно розвідати маршрути висування й посадкові майданчики, підготувати світлові маяки та мати засоби для знищення озброєння, техніки і матеріальних засобів, які довелося б залишити¹⁰¹.

Окремий пункт наказу відтворював правила застосування сили місії: зброю належало застосовувати «тільки відповідно до правил ООН для запобігання явній загрозі власному життю і життю осіб, що перебувають під охороною»; вогонь у відповідь, особливо автоматичний, розглядався як крайній захід, допустимий лише тоді, коли точно встановлено джерело вогню, він не припиняється, а інші заходи не дали результату; за можливості належало «прагнути заподіяти мінімально необхідну шкоду» для відвернення нападу¹⁰².

⁹⁹ Наказ командира військової частини А-0450 № 73 від 28 квітня 1994 р.

¹⁰⁰ Наказ командира військової частини А-0450 № 51 від 7 лютого 1994 р

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Там само.

9 березня о 21:30 група невстановлених осіб із застосуванням вогнепальної зброї атакувала 1-й контрольний пост 2-ї спеціальної роти, однак дії особового складу на чолі з сержантом Панченком звели нанівець наміри та спробу невідомих осіб захопити розташування поста. Тиждень потому на пост знову напали, але знову були неуспішні. Старшина Мовчанов відбив цей напад. 10 березня, своєю чергою, дві спроби спровокувати особовий склад бази і проникнути за межу постів вчинила вже мусульманська сторона¹⁰³. У всіх випадках відзначені військовослужбовці були заохочені командиром батальйону. Ініціативність, отже, не лише допускалася, а й формально винагороджувалася.

Внутрішня документація фіксує й поступову деградацію безпекового середовища, в якому діяв батальйон. Уже влітку 1994 року спостерігачі 2-ї роти доповідали про нічний рух біженців-мусульман групами по п'ять-шість осіб зі Сребрениці до Жепи стежками між 5-м і 6-м контрольними постами в північній частині анклаву – промовисте свідчення того, як населення оточених анклавів самотужки шукало безпечніших місць ще за рік до захоплення анклавів¹⁰⁴.

3.2.3 Початок наступу на Жепу

Падіння Сребрениці безпосередньо позначилося на становищі Жепи. Уже 11 липня український батальйон у Жепі доповів, що сербські сили розпочали спорадичний обстріл міста та двох прилеглих хуторів, що свідчило про підготовку ширшого наступу¹⁰⁵. Командування UNPROFOR, як зазначено у звіті Генерального секретаря, не планувало застосовувати силу для захисту анклавів Жепи.

Український контингент UNPROFOR в анклаві, який за різними оцінками налічував від 79 до 120 осіб, був «явно неспроможний протистояти зосередженому сербському наступу». Пропозиція погрожувати авіаударами в разі атаки не була ухвалена, і жодних альтернативних механізмів стримування створено не було¹⁰⁶.

¹⁰³ Накази командира військової частини А-0450 № 22 від 14 березня та № 27 від 16 березня 1995 р.

¹⁰⁴ Наказ командира військової частини А-0450 № 218 від 30 жовтня 1994 р.

¹⁰⁵ А/54/549, п. 394.

¹⁰⁶ А/54/549, п. 395.

Приблизно в цей час сили, лояльні урядові Боснії і Герцеговини, остаточно втратили довіру до зобов'язань UNPROFOR щодо анклавів. У ніч з 13 на 14 липня боснійці вимагали від військовослужбовців української роти, дислокованої в Горажде, здати зброю, транспортні засоби, шоломи та бронезилети¹⁰⁷.

14 липня боснійські серби повідомили UNPROFOR про початок повномасштабного наступу на Жепу й зажадали евакуації спостережних постів – миротворці залишилися на місцях¹⁰⁸.

Розпочався тижневий період переговорів, який через віддаленість Жепи та погані комунікації відзначався дезінформацією, яку поширювала сербська сторона, та суперечливих даних з різних боснійських джерел. Цивільні представники анклаву погодилися на вивезення населення під наглядом UNPROFOR, однак командувач боснійської оборони полковник Авдо Палич заявив, що не виконуватиме жодної частини домовленостей без санкції Сараєво¹⁰⁹.

Головним каменем спотикання залишалася доля чоловіків призовного віку, кількість яких оцінювалася в 1 000–2 000 осіб. Подальші чотиристоронні переговори між владою в Сараєво, боснійцями Жепи, сербами та UNPROFOR ускладнювала заява Младича про те, що жодної угоди про безпечне транспортування жителів Жепи не буде, доки уряд не погодиться на обмін полоненими «всіх на всіх» по всій території Боснії і Герцеговини. Боснійська влада наполягала, що це неможливо, доки серби не нададуть інформацію про 6 800 чоловіків, які вважалися зниклими безвісти після Сребрениці.

Оцінка ситуації самим UNPROFOR була песимістичною: політичне керівництво сербських сил домагаються повної капітуляції боснійських сил і не дають зустрічних гарантій, а боснійське керівництво не готове на такі умови й наполягають на продовженні опору. В центрі всього цього – люди в Жепі, які дуже хочуть досягти якоїсь домовленості, але не готові суперечити

¹⁰⁷ Історична довідка військової частини А-0450, розд. II

¹⁰⁸ Наказ командира військової частини А-0450 № 68 від 28.06.1995 р.

¹⁰⁹ А/54/549, п. 399.

Сараєву. Тоді найімовірнішим варіантом було те, що серби посилюватимуть військовий тиск на анклав, щоб змусити місцеве командування прийняти їхні умови. Справа рухалася до перемовин.

З українського боку на перемовинах виступав прибулий у травні підполковник, заступник командуючого сектором «Сараєво», Микола Верхогляд. Його посада передбачала комунікацію між командуванням сектору, міністерством оборони України та 240 батальйоном.

Верхогляд включився в цей діалог, свідомо обравши тактику апеляції до спільного офіцерського етосу обох співрозмовників і наполягання на нейтральності ООН: за його спогадами, він заявив, що виконає завдання з евакуації населення «навіть якщо ви не дасте машини — виведу людей з анклаву пішки»¹¹⁰.

У тій ситуації, Верхогляд був, по суті, єдиним відповідальним за безпеку місцевого населення Жепи. У своїй розмові для журналу «Камуфляж» він згадує, як намагався консультуватися з українським міністерством оборони з приводу певних наказів. Це не нова практика, нідерландський батальйон також мав таку практику. Втім, помічної відповіді він не отримав. Чиновники в Україні не бажали брати на себе відповідальність.

3.2.4 Евакуація з Жепи

При евакуації український батальйон стикнувся з низкою перепон. 23 липня міністр Гасан Муратович на зустрічі з UNPROFOR виклав рішення боснійського керівництва: жодної капітуляції та повної евакуації анклаву. Домовленості мають передбачати лише обмежене вивезення тих, кого уряд бажає вивести, а також має відбутися обмін полоненими «всіх на всіх».

Небажання евакуйовувати чоловіків призовного віку мало два аспекти: уряд хотів, щоб чоловіки Жепи продовжували боротьбу, а якщо це неможливо – вимагав гарантій безпечного транспортування. 24 липня серби передали

¹¹⁰ «Миротворець Микола Верхогляд: „Я сказав Младічу, що політики його здадуть“», Історична правда, 25 липня 2011 р., <https://www.istpravda.com.ua/articles/4e2c567aaabae> (першодрук: Камуфляж, березень–квітень 2011 р.).

UNPROFOR текст угоди про капітуляцію, підписаний Хамдією Торлаком, начальником штабу боснійських сил у Жепі: угода передбачала евакуацію до Федерації жінок, дітей і літніх людей та здачу боснійських чоловіків з подальшим обміном.

Муратович, якому UNPROFOR передав текст, заявив, що йому нічого про це не відомо, що Торлак не має повноважень вести переговори від імені уряду і що Сараєво в будь-якому разі не прийме угоди, якщо евакуацію не здійснюватиме UNPROFOR: Сребрениця не повториться, людей не зніматимуть з автобусів. Організація Об'єднаних Націй має контролювати операцію¹¹¹.

Слова Муратовича стосуються того, що вже 20 липня до вищого військового керівництва дійшла інформація від нідерландців про те, що примусова евакуація зі Сребрениці пройшла невдало. Стали відомі випадки зняття чоловіків з автобусів, а чутки про масові страти ширилися разом з сербською пропагандою, що і змусило Торлака діяти та домовлятися про капітуляцію заради збереження життів.

Каменем спотикання для UNPROFOR і сербської сторони стали списки боснійських чоловіків до затримання. Українська сторона в ході перемовин відмовилася це робити. Крім того, Верховгляд наполіг на тому, щоб сім'ї не розділяли під час депортації¹¹².

Найкритичнішою деталлю стало те, що у кожному транспортному засобі, що вивозив цивільних з Жепи, знаходився представник українського батальйону. «Чесно кажучи, я віддав таке розпорядження чисто інтуїтивно, для більшої гарантії безпеки тих, кого ми евакуювали», пізніше сказав у інтерв'ю Верховгляд¹¹³. Це рішення було продиктоване не лише мандатом ООН, але й післясребреницьким досвідом. Інтуїція підполковника виявилася правильною – за 7 кілометрів від лінії зіткнення, жеплян висадили з автобусів та наказали йти далі пішки до території, що контролювалася Федерацією. Ця сама ситуація трапилася і з попередньою евакуацією. Втім,

¹¹¹ A/54/549, п. 420–421.

¹¹² «Миротворець Микола Верховгляд: „Я сказав Младічу, що політики його здадуть“», Історична правда, 25 липня 2011 р., <https://www.istpravda.com.ua/articles/4e2c567aaabae> (першодрук: Камуфляж, березень–квітень 2011 р.).

¹¹³ Там само.

цього разу, присутність українців чинила стримуючий ефект. Після того, як усі цивільні були на домовленій території, миротворці повернулися до Жепи.

Під час цієї евакуації не все мирне населення було присутнє. Багато чоловіків, які хотіли продовжувати боротьбу, відійшли з міста до лісу. На момент евакуації, на навколишніх територіях перебувало приблизно 5 тисяч боснійців, і перемовини про їхній безпечний вихід досі тривали. Чоловіки очікували більш вагомих гарантій того, що вони зможуть безпечно дістатися безпечної території.

Невдовзі після відправлення останніх автобусів сербські війська затримали полковника Палича, який перебував у присутності двох цивільних співробітників UNPROFOR. У звіті не сказано, чи це були саме українські співробітники. Втім, зважаючи на віддаленість анклав, та специфіку операції, мусимо припустити, що це були саме українські представники. Через декілька днів командування UNPROFOR вимагало інформацію про перебування Палича, адже він був уповноваженою стороною на перемовинах. Младич відрапортував, що Палич загинув.

Домовленостей між боснійською та сербською стороною щодо подальшої досі визначено не було. Серби планували атакувати анклав. Але сталася подія, яка відволікла їхню увагу. На південному заході БіГ здійснили прорив хорватські сили та взяли контроль над містами Гламоч і Грахове, які до цього контролювалися силами сербів. Генерал Младич був змушений зосередити свою увагу на новому флангу, забравши з собою до Баня-Луки свій основний персонал, генерала Здравко Толіміра, та частину військових ресурсів¹¹⁴. Ситуація в анклаві Жепа припинила бути для нього пріоритетом.

Опісля командування UNPROFOR мало вирішити дилему з тим, що робити з чоловіками, які залишилися в анклаві, адже вивести сили означало “залишити місцевих напризволяще, що ще більше підірве авторитет ООН”. Втім, той сербський контингент, що залишився, продовжував чинити тиск, тож боснійським мусульманам довелося відступати. Частина чоловіків йшла на захід до території, яку контролює Федерація, але більшість перейшли через Дрину та здалися Югославським силам¹¹⁵.

¹¹⁴ A/54/549, п. 430.

¹¹⁵ A/54/549, п. 431.

Дії особового складу 2-ї спеціальної роти в цей період охарактеризовано як «вмілі та рішучі», окремо відзначено «хоробрі дії» виконувача обов'язків командира роти майора А. Демченка. 3 серпня 1995 року особовий склад роти разом із майном було виведено з демілітаризованої зони Жепа до Сараєва¹¹⁶.

¹¹⁶ Наказ командира військової частини А-0450 № 99 від 28 серпня 1995 р.

Розділ 4. Порівняльний аналіз двох батальйонів та їхнього досвіду

Мотиваційний складник української участі суттєво відрізнявся від нідерландського. Якщо Нідерланди, усталена західна демократія, розв'язували завдання підтвердження статусу спроможного союзника в межах НАТО та ЄС, то Україна, яка здобула незалежність лише 1991 року, перебувала в процесі розбудови державних інституцій, економічної кризи й боротьби за міжнародне визнання. Участь першій миротворчій місії незалежної України була для молодого держави способом заявити про себе на світовій арені, а для збройних сил – шансом здобути бойовий досвід, що згодом міг стати основою підготовки контингентів для наступних місій. Отже, в обох випадках рішення мало виразно політичну природу, але якщо для Гааги йшлося про підтвердження репутації, то для Києва – про її первинне набуття.

Окремим пунктом варто зазначити відсутність згадок про ресентимент до мусульман з боку українських миротворців. Були зафіксовані випадки, коли миротворці товаришували з місцевим населенням Жепи¹¹⁷. Хоча, коли сербські війська оголосили, що чоловіки-мусульмани будуть затримані як військовополонені, охоплене панікою населення блокувало українську базу, а боснійська сторона, за свідченням Верхогляда, відкрито погрожувала: «Якщо ви нас не захистите — ми вас знищимо»¹¹⁸. Незважаючи на це, евакуація була проведена успішно.

На мою думку, першим чинником, що пояснює різницю у результатах є те, що батальйони не мали однакової структури підтримки. Оскільки Нідерланди входять до НАТО, їхній батальйон міг запитувати про підтримку від регіональних представників альянсу, на що вони спиралися у моментах сербського наступу.

¹¹⁷ Наказ командира військової частини А-0450 № 108 від 25.05.1994 р.

¹¹⁸ «Миротворець Микола Верхогляд: „Я сказав Младічу, що політики його здадуть“», Історична правда, 25 липня 2011 р., <https://www.istpravda.com.ua/articles/4e2c567aaabae> (першодрук: Камуфляж, березень–квітень 2011 р.).

Українська національна лінія в документах проявляється майже виключно в адміністративно-кадрових і дисциплінарних питаннях, тоді як нідерландська, за NIOD, активно конкурувала з оонівською саме в оперативних рішеннях. За словами самого полковника Верхогляда, «Вам на місці видніше - ви і вирішуйте».

У цьому полягає різниця: український контингент детально прописував і власний евакуаційний сценарій, оскільки усвідомлювали та визнавали вразливості легко озброєної роти в ізольованому анклаві. Тоді як нідерландський контингент покладався на удари союзників.

Другим важливим чинником є те, що, зважаючи на постійну індоктринацію про важливість честі офіцера під час несення служби, на фінальний результат вплинула морально-вольова моральної підготовки солдат. Підполковник Верхогляд згадує у пізнішому інтерв'ю, що апелював до офіцерської честі Младича та Павича на перемовинах. Друга рота, що несла службу у анклаві Жепа, згідно документів, відзначалася тим, що вони відповідали тому рівню підготовки та поведінки миротворців, який від них очікували. У цій роті зафіксовано найменше випадків не відповідної уставу поведінки, що не могло не впливати на загальну ситуацію у стосунках між місцевими та миротворцями. Попри напругу перед самою евакуацією, на мою думку, саме емпатія та людські якості миротворців вплинула на те, що евакуація була проведена успішно.

Вартим уваги чинником є те, що перемовини за евакуацію населення вели різні посадовці. Причина проста – нідерландський та український батальйони підпорядковувалися різним секторам та командуванням. Перед евакуацією зі Сребрениці, участь у перемовинах брав Каммерманс, голова батальйону. Але на перемовинах щодо евакуації з Жепи залучили заступника командування сектору Верхогляда. Допомогло у перемовинах також те, що усі присутні говорили однією мовою. Верхогляд спілкувався з представниками сербських та боснійських сил російською мовою, яка, як мінімум для сербів, була ближча. На мою думку, суто на людському рівні, а не офіцерському, це викликало більшу довіру, а отже могло допомогти у перемовинах домовитися на кращі умови.

Етап примусової евакуації є кульмінаційним у цій історії. Саме він призвів до геноциду боснійців. Нідерландці відпрацювали цю евакуацію за класичною схемою: супровід колони на початку та в кінці. Такий етап евакуації обрали через те, що під час організації переміщення зі Сребрениці представникам сил ООН не вдалося вдало контролювати ситуацію: автобуси та автомобілі прибували зі сторони сербів. Український батальйон зміг скоординувати цю операцію інакше – у кожному евакуаційному автобусі знаходився представник UNPROFOR. Окрім того, вони фіксували кожного, хто заходив до автобуса, аби запобігти ситуації зникнення людей під час евакуації.

Ці результати також показують те, що військові актори країн, де проходять бойові дії, менш схильні до зіткнень між собою, якщо там присутні миротворці. Не останньою причиною цього є те, що у разі травмування та загибелі військових інших країн, це може понести за собою політичні наслідки. Сама присутність миротворчого контингенту має мати стримувальний ефект. Але, як показують емпіричні свідчення, без згоди усіх сторін конфлікту, миротворчість не завжди дає однозначно позитивний результат.

Різниця в результатах дій нідерландського та українського контингентів була зумовлена не лише структурою їхньої підтримки, а й гнучкістю тактики та безпосереднім залученням людського чинника. Успішна координація евакуації в Жепі, побудована на персональному контролі за евакуйованими та ефективній комунікації полковника Верхогляда, контрастувала з досвідом Сребрениці, де покладання на обіцяні удари НАТО виявилось неефективним. Цей порівняльний досвід наочно продемонстрував, як морально-вольовий стан присутніх військовослужбовців та автономність рішень на місцях здатні змінити хід гуманітарної місії навіть в умовах цілковитої ізоляції.

Висновки

Проведене дослідження виходило з емпіричного парадокса: два батальйони UNPROFOR, поставлені перед однаковим завданням захистити цивільне населення у анклавів. Упродовж двох тижнів ці батальйони зіткнулися з тим

самим супротивником, Армією Республіки Сербської під командуванням Ратка Младича, але результати їхньої миротворчості виявилися різними: нідерландський контингент у Сребрениці виявився безсилим перешкодити депортації та масовому вбивству, тоді як українська рота в Жепі взяла участь у координованій евакуації населення з анклаву. Цей фактологічний контраст накладається на контраст історіографічний: падіння Сребрениці детально документоване та аналізоване, тоді як діяльність українського батальйону в Жепі залишилася поза контекстом.

Саме у цій академічній рамці я **ставила у роботі питання**: які чинники зумовили відмінні результати діяльності нідерландського та українського батальйонів у складі UNPROFOR у безпекових анклавах Сребрениця та Жепа? Чи була розбіжність фіналів наслідком відмінностей у поведінці, спроможності чи волі самих контингентів, — чи її радше слід пояснювати структурними й контекстуальними чинниками, що діяли поверх волі батальйонів на місцях?

Шукаючи відповіді на ці питання, я дійшла до таких висновків:

Реконструювавши рамку мандату місії я самопідтвердила що мандат, виданий Радою Безпеки, не відповідав ситуації на полі. Зважаючи на те, що сторони не дотримувалися умови згоди, мандат цієї місії мав би бути розширений, аби відповідати тим викликам та специфіці тактично-стратегічної ситуації у безпекових зонах. Рада Безпеки свідомо переклала функцію стримування із сухопутних сил на загрозу авіаудару. Через процедуру «подвійного ключа» та багаторівневий ланцюг авторизації цей механізм виявився практично непридатним для реагування в реальному часі. Сама концепція «безпекових зон», у якій обіцянка захисту не була підкріплена ані відповідними ресурсами, ані готовністю до примусу, заклала розбіжність результатів ще до зіткнення на місцях.

Втім, порівняння фіналів двох анклавів вимагає обережності й застерігає від простих моральних протиставлень. Нижче я наводжу **синтез головного результату дослідження**.

Аналіз нідерландського досвіду в Сребрениці показав, що бездіяльність батальйону пояснюється не браком мужності чи фахової спроможності, а

сукупністю структурних і тактичних обмежень: вузькістю мандата, легким озброєнням, захопленням військовослужбовців у заручники та фактичним колапсом авіапідтримки в критичні дні.

Обставина, що евакуація Жепи відбулася під наглядом миротворців, з українським військовослужбовцем у автобусах, і не супроводжувалася масовими вбивствами цивільних, не може бути пояснена лише діями контингенту: вона була зумовлена й тим, що чоловіки призовного віку не здалися і відійшли в ліси, і тим, що міжнародна увага після Сребрениці радикально зросла, і позицією Сараєва, сформульованою Муратовичем у формулі «Сребрениця не повториться».

Водночас не можна ігнорувати й того, що сама присутність миротворців в автобусах, стала тим мінімальним механізмом контролю, якого бракувало в Сребрениці. Слід також пам'ятати, що в категоріях міжнародного гуманітарного права і свідчень учасників подій вивезення населення Жепи було не «евакуацією» в нейтральному сенсі, а примусовим переміщенням під тиском наступу – як наголошував у МТКЮ колишній співробітник цивільної місії ООН.

На користь Жепи зіграла й суто воєнна кон'юнктура: хорватський наступ на південному заході Боснії наприкінці липня відвернув увагу й ресурси генерала Младича, послабивши тиск на анклав у фінальні дні облоги.

Чинник, що його не можна недооцінювати, – це рішення самого захищеного населення. Та обставина, що чоловіки призовного віку в Жепі не здалися сербам, а відійшли до лісистих районів анклаву, дозволила значній їх частині уникнути поточарівського сценарію відокремлення й полону. Доля цих людей склалася по-різному, і втрати були реальними, проте сам факт, що масштабного винищення чоловічого населення Жепи не сталося, пояснюється цим вибором не меншою мірою, ніж діями миротворців.

Звідси впливає важливе застереження, що оберігає від спрощеного протиставлення «провалу» Сребрениці й «успіху» Жепи. Розбіжність результатів діяльності двох батальйонів була зумовлена не внутрішніми відмінностями контингентів — їхньою поведінкою, мужністю чи

спроможністю, — а взаємодією спільних структурних обмежень із відмінним післясребреницьким контекстом і власними рішеннями населення.

Наукова новизна цієї роботи полягає у тому, що вона вводить систематичну наукову реконструкцію діяльності українського батальйону UNPROFOR у Боснії, що вводить в академічну дискусію архівні матеріали, які доти залишався поза межами наукової розмови.

У цій роботі я переосмислюю інтуїтивний наратив «нідерландський провал — український успіх»: робота показує, що обидва результати були значною мірою наперед визначені спільною структурою мандата, а різниця фіналів пояснюється контекстом і обставинами, а не моральною чи фаховою перевагою одного з контингентів.

Крім того, це дослідження додає до дискусії пряме зіставлення Сребрениці та Жепи як двох випадків однієї місії, тоді як в усталеній літературі ці анклавів здебільшого розглядають окремо, а Жепу — лише побіжно.

Практичне значення роботи полягає у тому, що вона практичніше пояснює легенду про український батальйон у Жепі, що дає можливість критичніше поглянути на діяльність миротворчих контингентів.

Цей висновок набуває особливої ваги у світлі новітнього публічного побутування пам'яті про жепську операцію. Після початку повномасштабного вторгнення довіра до українського війська істотно зросла на тлі успішного відбиття наступу на Київ, героїчної операції на гарнізоні «Азовсталь», стримування наступу російських сил на всіх флангах, окрім західного. У пошуку пояснень цієї асиметричної війни, більшій кількості людей стала відома історія про 79 миротворців, що врятували цивільних від геноциду, тоді як війська НАТО не змогли на цей подвиг.

Ця оповідь легко лягла в наратив про здатність українців перемагати в будь-якій асиметричній війні. Проте саме тут дослідження мусить зайняти критичну позицію: подібна міфологізація, хоч і зрозуміла емоційно, є явищем негативним для наукового пізнання.

По-перше, вона відтворює в перевернутому вигляді ту саму хибну дихотомію «провал/успіх», яку робота спростовує, лише тепер доблесть приписано «своєму» контингентові. По-друге, вона стирає незручні факти, а саме втрату анклаву, зниклих місцевих чоловіків і структурну, а не героїчну природу розв'язки.

Ця вибіркова реактивація епізоду в публічному просторі підтверджує центральну тезу роботи про пам'ять: образ оживає не тоді, коли з'являються нові факти, а тоді, коли він стає потрібен теперішньому. Тому завдання академічного дослідження — протиставити міфіві не контр-міф, а тверезу реконструкцію, що повертає епізодові його реальну, неоднозначну складність; саме в цьому й полягає відмінність наукової історії від канонізованої пам'яті.

Важливим обмеженням цього дослідження є те, що у своїх спогадах Верхогляд згадує свій аргумент під час перемовин з Младичем і Паличем. Втім, він відмовляється згадувати це в той момент. Тон висловлювання Верхогляда натякає на те, що це могла б бути доволі вагома перевага, яка не є у публічних джерелах, яка могла б докорінно змінити висновки цього дослідження.

Перспективи подальших досліджень існують. По-перше, більшість акторів, які були на місці, досі живі. На жаль, підполковник Верхогляд відійшов за межу вічності у 2021 році, втім, ті, хто безпосередньо виконував накази, можуть поділитися важливим досвідом. Надалі, цей досвід можна інструменталізувати для майбутніх навчань офіцерів не лише для миротворчих місій. Оскільки події розгорталися у закритому анклаві з обмеженою кількістю ресурсів, цей досвід міг би бути використаний для деяких операцій і під час російсько-української війни — у ситуаціях, коли населені пункти перебувають в оточенні.

Бібліографія

1. Ahmad, Sheila Zulfiqar. "The UN's Role in the Bosnian Crisis: A Critique". Pakistan Horizon 51, no. 2 (1998): 83–92.
2. AKSU, EŞREF. The United Nations, Intra-State Peacekeeping and Normative Change. Manchester University Press, 2003.
<http://www.jstor.org/stable/j.ctt155j6v7>
3. Eşref Aksu, The United Nations, Intra-State Peacekeeping and Normative Change (Manchester: Manchester University Press, 2003),
4. Assmann, Aleida. Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
5. Barutciski, Michael. "Safe Areas in Bosnia-Herzegovina: Some Reflections and Tentative Conclusions." Refuge: Canada's Journal on Refugees / Refuge: Revue Canadienne Sur Les Réfugiés 14, no. 10 (1995): 18–19.
<http://www.jstor.org/stable/45412408>
6. Michael Barutciski, «Safe Areas in Bosnia-Herzegovina: Some Reflections and Tentative Conclusions», Refuge: Canada's Journal on Refugees 14, no. 10 (березень 1995): 18–19.
7. Michael O. Beale, Bombs over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina (Maxwell AFB, AL: Air University Press, 1997).
8. Bellamy, A. J., & Williams, P. D. (2010). Understanding Peacekeeping (2nd ed.). Polity Press.
9. Drea Berghorst, «Een eervolle, niet eenvoudige, maar uitvoerbare opdracht: De uitzending van Dutchbat naar Srebrenica», Atlantisch Perspectief 20, no. 2 (1996): 8–12.
10. Bosanska knjiga mrtvih, Mirsad Tokača, 2012.
11. Norbert Both, From Indifference to Entrapment: The Netherlands and the Yugoslav Crisis, 1990–1995 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), розд. «Military Entrapment».
12. Norbert Both, From Indifference to Entrapment: The Netherlands and the Yugoslav Crisis, 1990–1995 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), розд. 5.
13. Norbert Both, From Indifference to Entrapment: The Netherlands and the Yugoslav Crisis, 1990–1995 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), розд. 5.
14. Walter A. Dorn, "The UN's First 'Air Force': Peacekeepers in Combat, Congo 1960–64," Journal of Military History 77 (2013).
15. Michael W. Doyle and Nicholas Sambanis, "International Peacebuilding: A Theoretical and Quantitative Analysis," American Political Science Review 94, no. 4 (2000)

16. Michael W. Doyle and Nicholas Sambanis, *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations* (Princeton: Princeton University Press, 2006).
17. Astrid Erll, *Memory in Culture*, trans. Sara B. Young (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011).
18. A. B. Fetherston, Oliver Ramsbotham i Tom Woodhouse, «UNPROFOR: Some Observations from a Conflict Resolution Perspective», *International Peacekeeping* 1, no. 2 (1994): 179–203.
19. Trevor Findlay, *The Use of Force in UN Peace Operations* (Oxford: Oxford University Press, 2002).
20. Conor Foley, *The Protection Paradox: How the UN Can Get Better at Saving Civilian Lives*, 2023.
21. Virginia Page Fortna, *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices after Civil War* (Princeton: Princeton University Press, 2008).
22. Bill Frelick, «The Dangers of 'Safe Havens' for Kosovo», *Refuge: Canada's Journal on Refugees* 18, no. 3 (сепень 1999): 33–36.
23. Marrack Goulding, *Peacemonger* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002).
24. Fred Grünfeld i Wessel Vermeulen, «Failures to Prevent Genocide in Rwanda (1994), Srebrenica (1995), and Darfur (since 2003)», *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 4, no. 2 (2009). DOI:10.3138/gsp.4.2.221
25. Lise Howard, «UN Peace Implementation in Namibia: The Causes of Success», *International Peacekeeping* 9, no. 1 (2002)
26. Human Rights Watch, *The Fall of Srebrenica and the Failure of UN Peacekeeping*, vol. 7, no. 13 (New York: Human Rights Watch, жовтень 1995), 31–32.
27. Peter C. Hunt, *Coalition Warfare: Considerations for the Air Component Commander* (Maxwell AFB, AL: Air University Press, 1998), 41–48.
28. Laarse, Rob van der, Charles Jeurgens, and Sabina Tanović. *The Former "Yugoslavia Tribunal" as Monument of Justice: History, Heritage and Memory of the ICTY and IRMCT in the City of Peace and Justice*. Amsterdam University Press, 2025. <https://doi.org/10.2307/jj.33326002>.
29. John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*, Cambridge University Press, 2000
30. Jaïr van der Lijn, «Grenzen aan de Nederlandse capaciteit voor deelname aan vredesoperaties», *Internationale Spectator* 62, no. 1 (2008): 26–31.
31. John Mackinlay and Jarat Chopra, «Second Generation Multinational Operations», *Washington Quarterly* 15, no. 3 (1992)

32. NID: YUGOSLAVIA: SINKING DEEPER INTO POLITICAL QUAGMIRE. Document Number: 06826816
33. NIOD Report (Srebrenica. Reconstruction, background, consequences and analyses of the fall of a 'safe' area), Part II
34. Dieter Nohlen & Philip Stöver (2010) Elections in Europe: A data handbook, p. 330
35. Porta, Donatella della. "Comparative Analysis: Case-Oriented versus Variable-Oriented Research." Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective. Ed. Donatella Della Porta and Michael Keating. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 198–222. Print.
36. Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35 :the fall of Srebrenica, A/54/549.
37. Report to the Ministers by the NACC Ad Hoc Group on Cooperation in Peacekeeping. Доступ від 10.04.2026 <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1993/07/11/report-to-the-ministers>
38. James A. Schear, «The Conflicts of Bosnia: Assessing the Role of the United Nations», in Yugoslavia Wars: The Problem from Hell, ed. Stephen J. Blank (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1995).
39. SLOBODAN MILOSEVIC'S 1989 ST. VITUS DAY SPEECH, Доступ 23.03.2026 <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm>
40. SMG/Debrief. 'Military Analysis of the action taken by Dutchbat during the Srebrenica crisis; Assen, 28/09/95, Compiled by LCol A. de Munnik, see: OP-F REUS 9215; Dijkema, Dutchbat in vredesnaam, p. 281.
41. Summary study of the experience derived from the establishment and operation of the Force : report of the Secretary-General, UN. Secretary-General, 1958
42. Paul Teunissen, «Van UNPROFOR tot IFOR: Srebrenica werd het keerpunt», Atlantisch Perspectief 20, no. 3 (1996): 18–22.
43. The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2005, Sabrina P. Ramet, 2006.
44. Heleen Touquet i Ana Milošević, «When Reconciliation Becomes the R-Word: Dealing with the Past in Former Yugoslavia», in Reconciliation in Global Context: Why It Is Needed and How It Works, ed. Björn Krondorfer (Albany: State University of New York Press, 2018). DOI:10.1515/9781438471822-009
45. UNESCO, Peacekeeping, Доступ 06.04.2026 <https://www.unesco.org/en/query-list/p/peacekeeping>
46. UNESCO, Peacemaking, Доступ 06.04.2026 <https://www.unesco.org/en/query-list/p/peacemaking#:~:text=Peacemaking%20refers%20to%20the%20process,to%20a%20more%20peaceful%20society>

47. UNPROFOR. (2019). Un.org. Доступ 05.02.2026
https://peacekeeping.un.org/mission/past/unprof_p.htm
48. Van Krieken, P. J.. (2004). Conference Papers: 4. The Security of Humanitarian Workers Srebrenica and the Safe Area Dilemma. Refugee Survey Quarterly, 23(4), 125–146. doi:10.1093/rsq/23.4.125
49. Voorhoeve, Joris, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, and SCIENTIFIC COUNCIL FOR GOVERNMENT POLICY. From War to the Rule of Law: Peace Building after Violent Conflicts. Amsterdam University Press, 2007.
<http://www.jstor.org/stable/j.ctt46mzht>.
50. Susan L. Woodward, Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War, Rowman & Littlefield Publishers, 1995
51. Dick Zandee, «Vredesoperaties in een slangenkuil: De samenwerking tussen de VN en de NAVO in voormalig Joegoslavië», Atlantisch Perspectief 19, no. 7 (1995): 17–20.
52. Доступ 10.06.2026
<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unef1mandate.html>
53. Історична довідка військової частини А-0450 (240-й окремий спеціальний батальйон Збройних сил України). Розд. II «Участь у походах, бойових діях, операціях». Ф. 4062.
54. «Миротворець Микола Верхогляд: „Я сказав Младічу, що політики його здадуть“.» Історична правда, 25 липня 2011 р.
<https://www.istpravda.com.ua/articles/4e2c567aaabae/> (першодрук: Камуфляж, березень–квітень 2011 р.).
55. МІЖНАРОДНІ ДИПЛОМАТИЧНІ ПОШУКИ ШЛЯХІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЮГОСЛАВСЬКОЇ КРИЗИ І РОЛЬ ООН У ВТІЛЕННІ В ЖИТТЯ ДОСЯГНУТИХ УГОД, Гуменюк А.Г.
56. Наказ командира військової частини А-0450 № 51 від 7 лютого 1994 р
57. Наказ командира військової частини А-0450 № 26 від 26 лютого 1994 р. Ф. 4062.
58. Наказ командира військової частини А-0450 № 32 від 8 березня 1994 р.
59. Наказ командира військової частини А-0450 № 43 від 31 березня 1994 р. Ф. 4062
60. Наказ командира військової частини А-0450 № 73 від 28 квітня 1994 р.
61. Наказ командира військової частини А-0450 № 113 від 27 травня 1994 р.
62. Наказ командира військової частини А-0450 № 218 від 30 жовтня 1994 р.
63. Наказ командира військової частини А-0450 № 68 від 28.06.1995 р.

64. Наказ командира військової частини А-0450 № 99 від 28 серпня 1995 р.
65. Накази командира військової частини А-0450 (по стройовій частині), 1992–1995 рр.
66. Накази командира військової частини А-0450 про заохочення особового складу до Дня незалежності України №20 від 02.12.1992
67. Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії Постанова Верховної Ради України від 03.07.1992 № 2538-XII
68. Резолюція Ради Безпеки ООН №758 (від 8.06.1992) S/RES/758 (1992)
69. Резолюція Ради Безпеки ООН №770 (від 13.08.1992) S/RES/770 (1992)
70. Резолюція Ради Безпеки ООН №819 (від 16.04.1993) S/RES/819 (1993)
71. Резолюція Ради Безпеки ООН №824 (від 06.06.1993) S/RES/819 (1993)
72. Резолюція Ради Безпеки ООН №824 (від 06.06.1993) S/RES/819 (1993)
73. Резолюція Ради Безпеки ООН №836 (від 04.06.1993) S/RES/836 (1993)
74. Суспільне. Документалістика, "Українські миротворці. Балкани", відео на платформі Youtube, 50:43, 11 вересня 2025 року, <https://youtu.be/bU5GmZqnaBQ?si=jEn8V-ffEGeYAY30>
75. Щомісячні звіти командира військової частини А-0450 про виконання завдань у рамках мандата Ради Безпеки ООН, 1994–1995 рр.